

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Ю.В. ПИРОЖКОВА

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Навчальний посібник

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від 2023р.

Запоріжжя
2023

УДК: 342.7:351.74 (075.8)
П 335

Пирожкова Ю.В. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» / Ю.В. Пирожкова. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 116 с.

У навчальному посібнику «Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів» висвітлено зміст та проблематику прав і свобод людини і громадянина, окреслено міжнародний механізм їх практичного захисту, охарактеризовано систему інституційного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні, проаналізовано правозахисний потенціал правоохоронних органів України, розкрито ключові питання забезпечення реалізації прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану, запропоновано питання для самоконтролю, практичні завдання, наведено літературу.

Призначений для підготовки здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність».

Рецензент *Ю.В. Філей*, канд. юрид. наук, професор, професор кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, декан юридичного факультету Національного університету «Запорізька політехніка».

Відповідальний за випуск Ю.В. Пирожкова, д-р юрид. наук, професор, професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
Тема 1. Права і свободи людини як основа існування сучасного демократичного суспільства.....	7
Тема 2. Міжнародні принципи і стандарти захисту прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів.....	25
Тема 3. Правоохоронна діяльність у демократичному суспільстві: поняття, завдання принципи.....	40
Тема 4. Місце та роль правоохоронних органів у механізмі забезпечення прав і свобод людини. Стандарти застосування примусових заходів.....	52
Тема 5. Рівність, толерантність та недискримінація у правоохоронній діяльності.....	76
Тема 6. Забезпечення правопорядку та протидія злочинності в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення	94
Рекомендована література.....	114

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (Європейська конвенція з прав людини)
ЄС	Європейський Союз
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights);
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини
ЗСУ	Збройні сили України
ЖК I	Перша Женевська конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях
ЖК II	Друга Женевська конвенція про покращення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі
ЖК III	Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими
ЖК IV	Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни
КПЛ	Комітет з прав людини ООН
МГП	Міжнародне гуманітарне право
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПТТ	Пункт тимчасового тримання
РЄ	Рада Європи
СБУ	Служба безпеки України
СП	Спеціальні приміщення

ВСТУП

Сучасний рівень розвитку людської цивілізації значною мірою обумовлений тим, як розуміються, забезпечуються, дотримуються, захищаються і охороняються права людини і громадянина на внутрішньодержавному (національному) та міжнародному рівнях. Конституція України закріпила найважливіше положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи визначають зміст і спрямованість діяльності демократичної держави. Саме тому права людини у сучасній державі неможливо уявити без належним чином урегульованої й ефективно діючої системи їх захисту. Цілком закономірно, що ідея захисту прав людини знайшла своє відображення у прийнятій Організацією Об'єднаних Націй Декларації тисячоліття.

Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася з окупації Криму в лютому-березні 2014 р., гібридної війни на Донбасі – з квітня 2014 р. та відкритого повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 р. і супроводжується безпрецедентним знищенням українського цивільного населення, включаючи дітей, руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, окупацію нашої країни та знищення її державності. Вказана подія поставила весь державний механізм та його інститути перед новими викликами та загрозами, з якими вони не стикалися раніше. Безумовно, основну боротьбу за забезпечення суверенітету та державної цілісності України ведуть ЗСУ, але невід'ємною складовою у цій боротьбі є високопрофесійна діяльність правоохоронних органів, спрямована на забезпечення життя людини, гарантування реалізації її основних прав і свобод навіть в умовах війни, розслідування фактів колобораційної діяльності та пособництва країні-агресору, відновлення правопорядку та законності на деокупованих територіях.

Якісне виконання правоохоронними органами завдань із забезпечення прав людини в умовах військової агресії є на сучасному етапі однією з базових складових державної безпеки в цілому, невід'ємною частиною ефективної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, важливим елементом запобігання дестабілізації внутрішньополітичної обстановки, поширення панічних настроїв, тощо. Крім того, правоохоронні органи, в ході виконання завдань із забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану, здобувають та аналізують упереджувальну інформацію про виникнення можливих загроз, забезпечуючи своєчасне інформування органів державної влади та місцевого самоврядування (військових адміністрацій) для прийняття управлінських рішень, спрямованих на недопущення негативних наслідків або ж їх мінімізацію.

Діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану, в частині що стосується обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, вимагає відповідної теоретичної та практичної

підготовки майбутніх правоохоронців, професійна діяльність яких буде пов'язана із забезпеченням та захистом різноманітних прав і свобод людини і громадянина - від прав дитини і сім'ї до прав військовослужбовця та засудженого. Тому спрямування курсу «Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів», перш за все, обумовлюється його навчально-пізнавальним значенням, оскільки дозволяє не лише систематизувати у майбутніх фахівців теоретичні знання (оскільки рівень професіоналізму фахівця-правоохоронця, перш за все, залежить від компетентності такого фахівця в галузі прав і свобод людини і громадянина), але й для їх для ефективного забезпечення та охорони (захисту), сформувані професійні вміння та навички їх практичного використання, у тому числі в умовах правового режиму воєнного стану.

Метою вивчення курсу «Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів» є підготовка професіоналів, які мають високу правосвідомість та правову культуру, володіють необхідними в їх подальшій діяльності знаннями та практичними навичками для вирішення конкретних питань щодо захисту прав і свобод людини та громадянина; здатних самостійно орієнтуватися у законодавстві, що встановлює та гарантує права і свободи людини та громадянина та уміло застосовувати практики, що посилюють ефективність розслідування порушень прав людини в умовах війни, що триває.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Правоохоронна діяльність» повинні

Знати:

- основні нормативно-правові акти, які встановлюють та гарантують права і свободи людини і громадянина, їх реалізацію, охорону та захист;
- проблеми та напрями вдосконалення відповідного вітчизняного законодавства у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина;
- специфіку універсального та регіонального правозахисних механізмів;
- особливості нормативно-правового врегулювання захисту прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Уміти:

- користуватися правовими джерелами у сфері захисту та дотримання прав людини у правоохоронній діяльності, коментарями і роз'ясненнями при вирішенні конкретних питань, що виникають під час забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності;
- вільно оперувати в усному і письмовому мовленні основними поняттями в сфері прав і свобод людини, користуватися правовою термінологією;
- застосовувати на практиці, узагальнювати і аналізувати нормативно-правовий матеріал законодавства, що регулює різні аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в діяльності

правоохоронних органів, орієнтуватися в змінах та доповненнях до законодавства у цій сфері;

– прогнозувати шляхи реформування правозахисних інституцій.

Курс «Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів» належить до нормативних дисциплін циклу професійної підготовки. Він тісно пов'язаний з такими дисциплінами як: Професійно-орієнтований практикум іноземною мовою, Етичні стандарти правоохоронної діяльності, Адміністративна діяльність правоохоронних органів, Правові засади адміністративно-примусової діяльності, Право національної безпеки та оборони, Тактико-спеціальна підготовка працівників правоохоронних органів, Виробничою практикою.

ТЕМА 1. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

План

1. Історія розвитку та становлення концепції прав людини.
2. Права людини: сутність, основні поняття, класифікація.
3. Підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина». Співвідношення понять «права» і «свободи» людини і громадянина.
4. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності.

Мета: набути цілісного уявлення про історичний розвиток та становлення концепції прав людини; засвоїти сутність та зміст прав людини; з'ясувати підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина» та їх співвідношення; засвоїти конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності; ознайомитись з сучасними міжнародно-правовими стандартами прав людини у правоохоронній діяльності та сучасним станом їх реалізації у діяльності правоохоронних органів України.

Перелік ключових термінів і понять з теми: концепція прав людини, типологія прав людини; покоління прав людини; класифікація прав людини; права і свободи людини і громадянина; система конституційних прав і свобод, особисті права людини; негативні і позитивні права; міжнародно-правові стандарти прав людини у правоохоронній діяльності, легальні обмеження прав і свобод людини.

1. Історія розвитку та становлення концепції прав людини.

Природа основних прав і свобод людини визначається тим, що в якій би країні особа не проживала, вона перебуває під захистом світового співтовариства, а також держави, громадянином якої вона є. Стан свободи не дарується публічною владою, а належить людині від народження. Він реалізується через суб'єктивні права, які мають природно-правовий характер, а тому є невід'ємними. На шляху свободи стоїть держава, яка створюється людьми для підтримки можливості реалізації самої свободи. Держава через закони, і насамперед конституцію, закріплює права і свободи людини, які є мірою можливої поведінки для особи.

Відправною точкою вивчення прав людини є поняття людської гідності (англ. human dignity) як основоположної категорії концепції прав людини, що визначає їх природність, рівність і універсальність для кожної людини, незалежно від її віку, соціального й економічного статусу, расової, національної та етнічної приналежності, статі, віросповідання, сексуальності та інших ознак меншин.

Історія ідеї прав людини бере свої витoki в давнині. Вже в Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. В античних державах і країнах Давнього Сходу обґрунтовувалася рівність людей однаковими природними умовами їхнього походження з Космосу, «неба». І хоча за часів рабовласництва і феодалізму панувала ідея про права «вільних» людей (Аристотель, Платон та ін.), її розвиток сприяв накопиченню інтелектуального матеріалу для подальшого розвитку у цьому напрямку - визнання рівності усіх людей перед законом.

Активність у розвитку ідеї про права людини припадає на епоху Відродження і Просвіти. У XVII-XVIII ст. ця ідея продовжує свій розвиток у теорії природного (природженого) права, яка дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж.-Ст. Мілль, І. Бентам закладають основи сучасного розуміння прав людини, серед яких першочерговими та священними вважають право на життя, свободу, власність.

Ідея прав людини знаходить втілення в нормативних актах держав Європи і світу. Американська Декларація незалежності 1776 р. закріпила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління: *«Ми вважаємо самоочевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення до щастя»*.

Французька Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1798 р. серед «природних, невідчужуваних і священних прав людини» закріпила:

- особисту свободу, власність, безпеку й опір гнобленню;
- необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади;
- притягнення до кримінальної відповідальності лише на підставі закону;
- презумпцію невинуватості;
- свободу поглядів, думки, слова та преси, яка захищається «погрозою відповідальності за зловживання цією свободою».

Отже, наведене ілюструє, що права людини, як зазначає Ю. Шемшученко є історично мінливою категорією, яка еволюціонує разом із суспільством та державою. Багатогранність людини породжує невичерпність її прав. Разом з людиною, її рівнем розвитку та значенням у соціумі постійно змінюються і її права, їх пріоритети.

Традиційно для класифікації прав людини використовують теорію поділу прав людини, яку розробив французький правознавець Карел Васак. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме, поділ прав на три покоління. Відповідно до теорії походження прав людини їх поділяють на три групи, чи так звані покоління. Так, перше покоління становлять громадянські та політичні права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права, або права «солідарності».

Перше покоління громадянських і політичних прав бере початок від XVII-XVIII ст., а саме у період після англійської, американської та французької революцій та є основою індивідуальної свободи. Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини – Петиція про права (1628 р.) поклала на англійського короля певні обов'язки, що мали б захищати підданих від сваволі королівської адміністрації, Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679 р.), що вперше увів поняття «належної» процедури, передбачив гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинуватості і Білль про права (1689 р.), який встановив свободу слова у парламенті, свободу виборів та право звернення підданих із петицією до короля. До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776 р.), що проголосила рівність людей у користуванні природними правами; Декларація незалежності США (1776 р.), Конституція США (1787 р.), Білль про права (1791 р.), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) тощо. Отже, відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами.

Також слід акцентувати увагу на поширений погляд щодо громадянських й політичних прав як, в основному, на негативні права («свобода від...»), а не позитивні («право на...»). На сучасному етапі вони гарантуються статтями 2-21 Загальної декларації прав людини, а об'єднує їх ідея свободи індивіда, одного чи вкупі з іншими, від зловживань державної влади. Це такі права, як, приміром, право на життя; свободу та особисту недоторканність; свободу від рабства, катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність людини, поводження та покарання тощо. Як зазначає Е. Рубін, у даному випадку йдеться про вимоги свободи слова, релігії тощо, висунуті щодо держави.

Друге покоління прав - економічні, соціальні та культурні, ідея яких з'являється на початку XIX ст., формується після соціалістичних революцій. їх відносять, до позитивних прав, оскільки вони вимагають для своєї реалізації участі держави.

Друге покоління прав людини – поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу тощо) – сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва сформувалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини

поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в низці конституцій ХХ ст. (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 р.; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р. та ін.), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права нормативно виражені у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 22-27) і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Третє покоління прав розглядається як продукт розвитку національної держави кінця ХІХ ст. Згадування цих прав знаходимо в статті 28 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені»*. Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначеність народів), на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток і людини, і людства загалом. Йдеться про ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відведене головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування тощо). Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини.

Розвиток філософії, медицини, технічний прогрес трансформує суспільні відносини. Внаслідок цілого ряду наукових відкриттів, що відбулися в середині ХХ ст. і продовжують тривати до сьогодні, перед суспільством постало багато можливостей, яких до цього часу не існувало, зокрема, право на інформаційний простір світу, на надання різних послуг - глобальна мережа Інтернет; права людини, пов'язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики (клонування, трансплантація органів, використання «віртуальної реальності», штучне запліднення, зміна статі, «генна інженерія» тощо). Право як система правових норм повинне давати адекватну відповідь на ці зміни у вигляді відповідного нормативного регулювання. Внаслідок всіх цих можливостей у людини виникають нові права, яких до цього часу не існувало. Такі права називають **четвертим поколінням прав людини**.

Слід зазначити, що четверте покоління прав людини є предметом сучасних наукових досліджень вчених-юристів. Так, наприклад, у 1996 р. А. Семітко запропонував виділити права четвертого покоління, до яких віднести біологічні (соматичні - тілесні) права людини, пов'язані зі здійсненням абортів, евтаназії; екологічними та інформаційними правами. На думку О. Аврамової та О. Жидкової, четверте покоління прав людини повинне формуватися на засадах: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії при визначенні поведінки як правової; визнання

права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших; установлення суверенності людини щодо держави. Серед дослідників немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. Так, М. Авдєєнкова обґрунтовує таку категорію як «право на фізичну свободу», Г. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназію та самогубство розглядає як елементи права на смерть. На думку Ф. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами в сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології. Ю. Дмитрієв до четвертого покоління прав відносить лише інформаційні права та технології. А. Венгеров вважає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що до прав четвертого покоління належать усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу, розвитку моралі, а саме всі так звані «соматичні права», зокрема право на евтаназію, клонування, на зміну статі, трансплантацію органів штучне запліднення, а також інформаційні права. Зважаючи на їх специфіку окреслено і межі реалізації цих прав. Зокрема Рада Європи, ЄС, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цих питань. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: *«При застосуванні досягнень медицини і біології необхідно особливо дотримуватися таких вимог: добровільна і належним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом; заборона застосування евгеніки, особливо її частині, що має на меті селекцію людей; заборона використання людського тіла і його частин як джерела прибутку; заборона відтворення людини за допомогою клонування»*.

До заборонених зараховують також право на евтаназію – задоволення потреб хворого із прискорення смерті діями або бездіяльністю. Проблема полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо цього права людини відсутнє нормативне визначення. Наявні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. про захист прав і достоїнства людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. Водночас в Бельгії, Люксембурзі та Нідерландах проводять евтаназію смертельно хворим пацієнтам. У Нідерландах було у 2002 р. прийнято Закон “Критерії застосування евтаназії та надання допомоги в разі добровільного позбавлення життя”. Цими критеріями є такі: лікар повинен бути переконаним (тобто в разі юридичного переслідування зуміти довести), що його пацієнт прийняв рішення про свою евтаназію добровільно й обдуманно; лікар повинен бути переконаним, що це той випадок, коли хвороба пацієнта невиліковна, а фізичні страждання від неї стали нестерпними, і вже вичерпані всі засоби для позбавлення пацієнта від таких страждань; пацієнт повинен бути проінформованим про свій стан на цей момент і про прогнози щодо тривалості його життя; з таким висновком

повинен погодитися ще один лікар, який працює незалежно від лікуючого лікаря і теж знає цього пацієнта; евтаназія може бути проведена тільки лікарем і лише медичними засобами.

2. Права людини: сутність, основні поняття, класифікація.

В українській юридичній науці *права* найчастіше визначаються як:

✓ певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей;

✓ можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства;

✓ основні правові можливості, необхідні для існування і розвитку особи, які належать їй від народження, визнаються універсальними, природними, невід'ємними та рівними для кожного та мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів;

✓ юридично гарантована міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства спроможна забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей і обмежує сваволлю держави.

Права людини згідно із Human Rights Encyclopedia - це основні права і свободи, на які мають право усі люди незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, раси, релігії, мови або іншого статусу.

Отже, права людини визначають через її можливості.

Ознаки прав людини:

1. *Фундаментальність* (забезпечують захист і задоволення фундаментальних інтересів і потреб. Інтерес або потреба є фундаментальними, якщо їхнє незадоволення призводить до смерті чи страждання).

2. *Природний, невід'ємний та невідчужуваний характер* (природний характер вказує на походження прав людини: вони пов'язані з самим фактом існування людини, належать людині від народження і не потребують «дозволу» з боку когось, зокрема держави. Вони не обмежені територією держави і національністю людини: належать їй тому, що вона є людиною. Невід'ємний характер – без прав людина перестає бути людиною в соціальному сенсі; держава не може відібрати права людини. У той же час права людини можуть бути обмеженими з легітимною метою.

3. *Є загальними та рівними для всіх без винятку: кожної людини, громадянина* (становлять складову частину особистості (правового статусу) кожного індивіда незалежно від його статі, віку, національності, релігії, стану здоров'я, походження, політичних переконань та інших факторів, які розглядаються як заборонені підстави дискримінації).

4. *Універсальний характер* (не обмежені юрисдикцією окремих держав, належать кожній людині незалежно від місця її перебування і мають

пріоритет перед культурними особливостями та історичними традиціями окремих країн.)

5. *Мають пріоритет над позитивним правом* (є критерієм для визначення змісту позитивного права. Якщо певні норми позитивного права призводять до порушення прав людини вони втрачають характер права).

Питання прав і свобод людини на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової спільноти. Стан справ у сфері забезпечення прав і свобод, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому. Кожна людина має громадянські (особисті) й політичні права, свободи, а також економічні, соціальні, екологічні та культурні права. Існує чіткий перелік основних прав людини. Його закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН 10 грудня 1948 р.

В науковій літературі існує понад 10 критеріїв *класифікації прав та свобод людини*. За джерелом походження прав людини їх розділяють на: *природні і позитивні*. Права людини поділяються на *позитивні та негативні*, що відображають позитивні та негативні аспекти свободи. Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень). Здійснення позитивних прав не можливе без наявності у держави достатніх ресурсів, їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи. У негативному значенні свобода розуміється, як відсутність примушення, обмеження у ставленні до особи, в позитивному - свобода вибору, а головне, спроможність людини до досягнення своєї мети, прояву хисту до індивідуального розвитку. Згідно з такими відмінностями свободи негативні права визначають обов'язки держави та інших людей стримуватися від тих або інших дій у ставленні до особи.

Відносно їх функціонального призначення права поділяють на *матеріальні та процесуальні*. В залежності від значення для людини, на *основні* (fundamental) та *неосновні* (minor) права людини. Основні права людини утворюють фундамент, базу правового статусу особи (міжнародно-правового та внутрішньодержавного) і одночасно є підґрунтям для похідних від них, але не менш важливих, інших прав і свобод. Наприклад, зміст права на участь в управлінні державними справами розкривається в праві на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, праві на доступ до державної служби тощо.

Відповідно до еволюції розвитку прав людини традиційно виділяють три покоління: громадянські та політичні права; соціально-економічні та культурні права; колективні права або солідарні.

Офіційну чи міжнародно-правову класифікацію прав людини пов'язують із правами, закріпленими в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародних пактах 1966-го, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Європейській соціальній хартії 1961-го. З урахуванням міжнародно-правових стандартів права і свободи класифікуються на:

- ✓ особисті права і свободи;
- ✓ політичні права і свободи;
- ✓ економічні права;
- ✓ соціальні права;
- ✓ екологічні права;
- ✓ культурні права і свободи.

3. Підстави розрізнення категорій «права людини» і «права громадянина». Співвідношення понять «права» і «свободи» людини і громадянина.

Сучасна наука демонструє розмаїття підходів у систематизації прав і свобод людини. Не є тотожними поняття «права людини» і «права громадянина». Сутність такого розмежування безпосередньо впливає з розрізнення громадянського суспільства і держави, переборює однобічний розгляд людини у її взаємозв'язку тільки з державою, розширює сферу її самовизначення. Людина як така наділяється автономним полем діяльності, де рушійною силою виступають її індивідуальні інтереси. Реалізація таких інтересів здійснюється в громадському суспільстві, яке засновується на приватній власності, сім'ї, усіх формах особистого життя, і спирається на природні права людини, що належать їй від народження. Держава, утримуючись від втручання в ці стосунки, покликана захищати їх не тільки від свого, але і від будь-якого втручання. Таким чином, у громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення особистості, забезпечення її автономії і незалежності від будь-якого незаконного втручання. Права громадянина охоплюють сферу стосунків індивіда з державою, - у якому він розраховує не тільки на відмежування своїх прав від незаконного втручання, але і на активне сприяння держави в їх реалізації. Статус громадянина впливає з його особливого правового зв'язку з державою - інституту громадянства (ст. 4 Конституції України). І. Демидов з цього приводу відзначає, що поняття «права людини» більш властиве міжнародному праву, а «вплітаючись у тканину внутрішньодержавного права (законодавства), категорія «права людини» трансформується в поняття «права і свободи людини і громадянина».

Сучасній Українській Конституції теж притаманне розмежування термінів «людина» і «громадянин». Більшість статей розділу II Конституції починаються словами: *«Кожен має право...»*. Такий підхід узгоджується із законодавчою практикою міжнародного співтовариства. За загальноновизнаними нормами міжнародного права невід'ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності в неї громадянства, повинні поважатися будь-якою державою. Ця норма забезпечується ст. 26 Конституції, за якою іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами і міжнародними договорами України. Водночас Україна, як і будь-яка інша держава, захищаючи свій суверенітет і незалежність, і, ставлячи за мету забезпечення гідних умов життя, закріплює певні права і свободи та надає

гарантії їх здійснення лише своїм громадянам. Так, участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, право на проведення зборів і мітингів, походів і демонстрацій належать виключно громадянам України. Також лише для громадян України держава створює умови для здійснення права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; гарантує право на соціальний захист; право на безоплатну вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах тощо.

Для розрізнення термінів «права» і «свободи» слід звернутися до аналізу розділу II Конституції України. Варто відразу підкреслити, що за своєю юридичною природою і системою гарантій права і свободи ідентичні. Вони окреслюють забезпечувані державою соціальні можливості людини в різноманітних сферах. Розходження між термінами «права» і «свободи» у змістовному аспекті полягає в тому, що «свободи» припускають невтручання держави в їхнє здійснення, а «права», навпаки, прямо припускають таке втручання - сприяння щодо їхнього здійснення. Аналіз конституційного законодавства свідчить, що термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату: «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання» (ст. 35); «кожному гарантується право на свободу думки і слова» (ст. 34); «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування...» (ст. 33). У той час як термін «право» визначає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь у керуванні справами держави, право обирати і бути обраним).

Відмінності між правами людини та правами громадянина.

Права людини: позатериторіальні - існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі та поза зв'язком їх носія з конкретною державою; належать людині по факту народження як природні, невідчужувані права (наприклад, «апатриди», біженці не мають статусу громадянства, але користуються правами людини); не існують поза межами права; не залежать від виконання будь-яких обов'язків. Зобов'язаною стороною виступає держава, її органи, посадові особи; первинно закріплені в міжнародних актах, і їх реалізація здійснюється в сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не перебувала людина. Громадянин - людина, що законом визнається юридично приналежною певній державі.

Права громадянина: територіальні (національні) передбачають наявність громадянства, тобто правовий зв'язок людини і держави; закріплюються в законодавстві, нормативно-правових договорах, судових прецедентах і перебувають під захистом держави, громадянином якої є певна особа; залежать від виконання обов'язків, якими наділені громадяни держави; первинно закріплені в конституції певної держави, і їх реалізація охоплює сферу відносин індивіда з певною державою.

4. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності.

Конституція України першорядне значення відводить особистим правам і свободам. Особисті права і свободи - це права у сфері особистого життя і особистої безпеки, вони торкаються індивідуального, приватного життя людини. Конституція закріплює наступні *особисті права і свободи людини*: право на життя (ст. 27); право на свободу і особисту недоторканність, (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної і іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте життя (ст. 32); право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно покидати територію України (ст. 33), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим чином - по своєму вибору (ст. 34); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право направляти індивідуальне або колективне письмове звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів(ст. 40).

Політичні права і свободи - це такі права і свободи, які громадяни реалізують в політичній сфері суспільного життя: право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації (ст. 36); право на участь в професійних спілках (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 38), право збиратися без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації (ст. 39).

Економічні права - це такі права, які люди реалізують в економічній сфері суспільного життя: право володіти, користуватися і розпоряджатися приватною власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право користування відповідно до закону об'єктами права державної і комунальної власності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42).

Соціальні права - це такі права, реалізація яких пов'язана із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей: право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49). Крім того, для громадян України встановлене право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також в старості і в інших випадках, передбачених законом (ст. 46).

Екологічні права - це нова, раніше не закріплена на конституційному рівні група прав людини, яка забезпечує потреби в безпечному навколишньому середовищі (ст. 50): право на безпечне для життя і здоров'я оточуюче середовище і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди;

право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її розповсюдження.

Культурні права і свободи - це права і свободи людини у сфері культури: право на освіту (ст. 53); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Конституція формулює юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина: право на захист прав і свобод людини судом (ст. 55); право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55); право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55); право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); право на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріального і морального збитку, заподіяного незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); заборона зворотної дії законів і інших нормативно-правових актів, крім випадків, коли вони пом'якшують або відміняють відповідальність особи (ст. 58); право на правову допомогу (ст. 59); право не виконувати явно злочинні розпорядження або накази (ст. 60); ніхто не може двічі притягатись до юридичної відповідальності одного вигляду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); особа вважається невинною в здійсненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена звинувачувальним вироком суду (ст. 62); ніхто не зобов'язаний доводити свою невинність в здійсненні злочину (ст. 62); звинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62); право не давати свідчення або пояснення відносно себе, членів сім'ї або близьких родичів (ст. 63); підозрюваний, звинувачений або підсудний має право на захист (ст. 63).

Ґрунтуючись на положеннях Міжнародного білля про права людини (або Хартії прав людини), Конституція України визначила той універсальний набір основних прав та свобод, який є достатнім, щоб забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда. Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Природні права людини – це права які надаються людині з народження, необмежені нічим та ніким. Вони є першочерговими всі інші права є похідними від них. Дані права в жодному разі не залежать від держави, ступеня її демократичності.

Українське законодавство категорично забороняє катування. Стаття 28 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

На сучасному етапі розбудови України проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян є і продовжує бути надзвичайно актуальною з огляду на те, що Основним Законом гарантується державний захист прав та свобод людини і громадянина. Відтак, саме якісне і ефективне виконання правоохоронними органами своїх завдань в даній сфері набуває особливого значення та перебуває в полі зору як науковців, громадськості, так і самих правоохоронців. З цього приводу С. Лисенков зауважував, що правове регулювання відповідної діяльності має переслідувати такі цілі:

- 1) визначення кола суспільних відносин, які підлягають забезпеченню з боку відповідних органів;
- 2) чітке встановлення повноважень (прав і обов'язків) різноманітних служб в структурі правоохоронних органів і їх посадових осіб при здійсненні діяльності із забезпечення реалізації прав і свобод громадян;
- 3) закріплення видів і міри відповідальності працівників правоохоронних органів за невиконання або недобросовісне виконання тих чи інших повноважень із забезпечення прав і свобод громадян.

Всі інші завдання правоохоронних органів виступають другорядними, похідними від основного – забезпечення та захисту прав і свобод у комплексі з інтересами суспільства. Аналіз законодавства та практика роботи різноманітних правоохоронних органів дозволяють виявити основні напрямки їх діяльності щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема:

- а) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової належності, мови та ін.;
- б) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;
- в) безпосередня охорона задекларованих в Основному Законі прав, свобод і законних інтересів громадян;
- г) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів.

Отже, основними напрямками діяльності правоохоронних органів із забезпечення реалізації, охорони та захисту основних прав, свобод і законних інтересів громадян є:

- захист та непорушність права на життя, здоров'я, інших їх особистих прав, свобод та законних інтересів;
- безпосередня охорона прав, свобод і законних інтересів громадян від неправомірних посягань;
- забезпечення необхідних умов реалізації громадянами наданих законодавством прав, свобод та законних інтересів, що полягає, перш за все у

проведенні виховної та роз'яснювальної роботи, надання нової інформації щодо можливостей використання своїх прав;

– проведення необхідних заходів із виявлення та усунення можливих передумов порушення прав і свобод.

Використана література:

1. Дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: навч. посібник / І.П. Андрусак, Д.Є. Забзалюк, П.М. Лепісевич та ін.; за заг. ред. Д.Є. Забзалюка, Р.Б. Тополевського. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.

2. Дотримання прав в діяльності органів Національної поліції: Навчальний посібник О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва, А.Г. Пишна, В.Ю. Томіна Одеса, 2020. 180 с.

3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. –2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

4. Захист та дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів: Навчальний посібник М.В. Корнієнко, А.І. Берендєєва, В.Ю. Томіна Одеса, 2021. 141 с.

Рекомендована література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Загальна декларація прав людини Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

3. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. 1987. № 13. Ст. 108. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

4. Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, від 17 грудня 1979 р.: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

5. Принципи медичної етики від 18.12.1982: Резолюція 37/194 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_285.

6. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250.

9. Біліченко В.В. Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів України. Наукові праці

Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 27 / голов. ред. Ю.В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2020. С. 30-35.

10. Дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: навч. посібник / І.П. Андрусак, Д.Є. Забзалюк, П.М. Лепісевич та ін.; за заг. ред. Д.Є. Забзалюка, Р.Б. Тополевського. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.

11. Дотримання прав в діяльності органів Національної поліції: Навчальний посібник О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва, А.Г. Пишна, В.Ю. Томіна Одеса, 2020. 180 с.

12. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. –2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

13. Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 16 черв. 2023 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. 181 с.

14. Захист та дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів: Навчальний посібник М.В. Корнієнко, А.І. Берендєєва, В.Ю. Томіна Одеса, 2021. 141 с.

15. Пейн Т. Права людини: монографія / Т. Пейн; пер. з англ. І. Савчак. Львів: Літопис, 2000. 408 с.

16. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

17. Рабінович П.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): монографія. П. М. Рабінович, І. М. Панкевич. Л.: Астрон, 2001. 108 с.

18. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наук. семінару (23 червня 2022 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ, Львівська лабораторія прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 315 с.

19. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

20. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 59–60.

21. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. 321 с.

22. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. Проблеми становлення правової демократичної держави. 2022. № 1-2. С. 27-31.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте права людини (поняття, сутність, принципи).
2. Дайте загальну характеристику генезису прав людини в історії політико-правової думки.
3. Окресліть фактори, що визначають рівень забезпеченості прав людини.
4. Розкрийте сутність теорії «поколінь» прав людини.
5. Охарактеризуйте нормативні категорії «права» та «свободи», визначте їх співвідношення.
6. Розкрийте сутність природно правового і позитивістського підходів до розуміння прав людини. Назвіть їх переваги та недоліки.

Тестові завдання:

1. Як мав ЄСПЛ кваліфікувати поведження із заявником, враховуючи заборону катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження та покарання (стаття 3 ЄКПЛ)? Заявник, у знак протесту проти утримання його у в'язниці, оголосив голодування. Адміністрація в'язниці, не отримавши попереднього медичного висновку, вирішила примусово годувати заявника. Для цього його приковували кайданками до крісла, використовували роторозширювач та гумову трубку. У випадку опору заявника до нього застосовували силу.

- а) як катування.
- б) як нелюдське поведження;
- в) як нелюдське покарання;
- г) як таке, що принижує гідність поведження чи покарання.

2. Виконуючи доручення Кабінету Міністрів України, у зв'язку із запровадженням у столиці карантину Міністерство внутрішніх справ розіслало запити до операторів мобільного зв'язку з метою встановлення осіб, із якими контактували громадяни, у яких виявлено небезпечний вірус. Операторів зобов'язали надати контакти оточення хворих, з якими вони комунікували протягом останніх двох тижнів. Чи є така вимога правомірною, визначивши мотивацію?

- а) так, оскільки Кабінет Міністрів України вправі давати такі доручення;
- б) так, оскільки режим карантину дозволяє обмеження реалізації права на таємницю телефонних розмов;
- в) ні, оскільки для обмеження реалізації права на таємницю телефонних розмов карантин має бути запроваджено по всій країні;
- г) ні, оскільки запровадження режиму карантину не є підставою для обмеження реалізації права на таємницю телефонних розмов.

3. Декан факультету інформатики університету отримав запит від Управління у справах молоді та спорту міської ради із проханням надати номери мобільних телефонів старост академічних груп. Прохання зумовлено необхідністю поширення інформації про молодіжні проекти, які фінансують із

міського бюджету. Декан надав запитувану інформацію, указавши прізвище, ім'я, по батькові старост і номери телефонів. Чи є дії декана правомірними та з яких мотивів?

а) так, оскільки під час вступу всі студенти надали згоду на використання деканатом їхньої персональної інформації;

б) так, оскільки персональні дані передано з метою реалізації законних інтересів студентів;

в) ні, оскільки заклади вищої освіти не підпорядковані органам місцевого самоврядування і не мають виконувати їхні вказівки;

г) ні, оскільки студенти, щодо яких поширено інформацію, не давали згоди на таке поширення.

4. Міська громадська організація «Марш рівних» надіслала повідомлення до виконавчого комітету міської ради про проведення ними мітингу на підтримку прав ЛГБТ-меншин. Дізнавшись про це, організація фанів місцевого футбольного клубу «Ультрас» повідомила через ЗМІ про наміри зірвати цей мітинг та в разі повторення такої ініціативи - зривати всі подібні заходи. Побояючись виникнення конфліктних ситуацій під час проведення мітингу, міськвиконком звернувся до суду з позовом про його заборону. Як має бути вирішено цей правовий спір?

а) суд має дозволити проведення запланованого мітингу без додаткових умов;

б) суд має заборонити проведення запланованого мітингу;

в) суд має заборонити проведення запланованого мітингу й усіх подальших мирних зібрань, ініційованих «Маршем рівних»;

г) суд має дозволити проведення запланованого мітингу за умови надання письмового зобов'язання організаторів мітингу про гарантування громадського порядку під час його проведення.

5. Що відповідно до Конституції є головним обов'язком держави?

а) забезпечення економічної самостійності;

б) збереження територіальної цілісності;

в) захист суверенітету та забезпечення обороноздатності;

г) утвердження і забезпечення прав людини.

Практичні завдання:

1. Вкажіть, у який спосіб, коли і яким органом було (буде) надано згоду на обов'язковість для України нижче наведених міжнародно-правових актів:

а) Загальна декларація прав людини 1948 року;

б) Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року;

в) Конвенція про статус біженців 1951 року;

г) Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року;

г) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року;

д) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року;

е) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року;

є) Конвенція про права дитини 1984 року;

ж) Європейська конвенція про громадянство 1997 року.

Завдання виконується письмово у формі таблиці.

2. До Верховної Ради України було подано проект щодо внесення змін до Розділу II Конституції України, а саме виключити такі соціальні права, як право на достатній життєвий рівень, право на житло, право на працю тощо й передбачити право на соціальний захист для людей похилого віку (на гідне життя, участь у соціальному та культурному житті) та людей з фізичними вадами (на заходи, призначені для забезпечення їх незалежності, соціальної та професійної інтеграції і участі в суспільному житті). Також запропоновано доповнити Конституцію нормою наступного змісту: “Держава зобов’язана в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема, в економічній і технічній галузях, задіяти усі наявні ресурси і використати можливості для того, щоб поступово забезпечити реалізацію соціально-економічних прав усіма належними способами”. *Наскільки доцільними з конституційної точки зору є такі зміни? Дайте розгорнуту характеристику другому поколінню прав людини.*

3. У Конституції України передбачено: право на життя, право на свободу об’єднання в політичні партії, право на користування об’єктами права власності українського народу, право на працю, право на освіту, право на свободу та особисту недоторканість, право на участь в управлінні державними справами, право на страйк, право на результати інтелектуальної діяльності, право на вільний вибір місця проживання, право на мирні збори та демонстрації, право на підприємницьку діяльність, право на відпочинок, право на свободу думки і слова, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров’я, право на медичну охорону, право на безпечне навколишнє середовище тощо. *З’ясуйте, які із зазначених прав можуть належати людині, а які громадянину. Відповідь обґрунтуйте відповідно до чинної Конституції з посиланням на конкретні статті.*

4. Чотирнадцятирічна дівчинка, громадянка України, пішла з дому, щоб проживати разом з молодим чоловіком, своїм вісімнадцятирічним другом. Її батьки звернулися до поліції і дівчинку було примусово повернено додому. *Чи було порушення ст.8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.?*

5. Проаналізуйте основоположні засади (підстави, алгоритм, вимоги) обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Охарактеризуйте права людини, які не можуть бути обмеженими в умовах воєнного стану. *Завдання виконується у формі таблиці.*

ТЕМА 2.

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ І СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

План

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини.
2. Міжнародні стандарти захисту прав людини: сутність та класифікація.
3. Міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Мета: систематизувати знання з питань національних та міжнародних засобів правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина, ознайомити із інституційними універсальними та регіональними механізмами забезпечення та захисту прав і свобод людини, охарактеризувати основні проблемами та ускладненнями, які супроводжують процес реалізації прав і свобод людини в Україні; ознайомити з міжнародними стандартами у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Перелік ключових термінів і понять з теми: концепція захисту прав людини, міжнародно-правовий механізм захисту прав людини, система захисту прав людини на міжнародному рівні, абсолютне право; «мінімальний рівень жорстокості»; катування; нелюдське поводження чи покарання; таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; принципи діяльності правоохоронних органів; Європейський суд з прав людини.

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини.

16 червня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, Розділ X якої закріпив положення про те, що Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, примат норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права. Після здобуття реального, а не декларативного, суверенітету Україна підтвердила означене положення спершу в Законі “Про дію міжнародних договорів на території України” (1991 р.), відтак у Законі “Про міжнародні договори України” (1993 р.), і зрештою, у Конституції України 1996 року ця норма була викладена так: “Міжнародні договори України, згоду на обов’язковість яких дала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України”.

Під терміном міжнародний механізм захисту прав людини розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою реалізації міжнародних стандартів прав та свобод людини або їх поновлення у випадку порушення. Окрім міждержавних органів та організацій, у світі існує багато так званих неурядових правозахисних організацій. Ст.55 Конституції України, яка надає право громадянам звертатися до міжнародних механізмів

захисту прав людини, має на увазі винятково міждержавну частину механізму. Такі (міждержавні) органи відрізняються тим, що вони створюються за взаємною згодою кількох держав, як правило, оформленою міжнародною угодою, діють у межах такої угоди, угодою також визначаються їхні повноваження і спеціальні правила процедури.

Всі міжнародні організації поділяють на дві групи: *універсальні* (це органи та організації, які розповсюджують свою діяльність на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”. Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захистові прав людини. У 1948 р. вона прийняла Всезагальну декларацію прав людини, а після цього цілу низку міжнародно-правових актів, які торкаються різноманітних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборону геноциду, апартеїду, расової дискримінації тощо). Серед таких організацій слід виділити: Генеральну Асамблею ООН, Економічну та Соціальну Раду. Крім цих органів в рамках ООН діють і спеціалізовані правозахисні організації (наприклад, Центр з прав людини, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань, Комісія зі становища жінок тощо) та *регіональні* (такі організації, коли їх учасниками є держави, що знаходяться у межах певного регіону світу.

Існує три *регіональні системи захисту прав людини*: Міжамериканська (діє в межах Організації Американських держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини), Африканська (складається з Африканської комісії прав людини та народів, яка є органом Організації Африканської Єдності), Європейська (діє в рамках Ради Європи). Система діє в рамках Ради Європи (не плутати з Європейським Союзом), членом якої Україна є від 1995 р. Європейський правозахисний механізм заснований на низці договорів, основним серед них є Європейська конвенція захисту прав людини й основних свобод. Крім неї, у рамках Ради Європи розроблені Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав дитини, Європейська конвенція запобігання катуванням. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд прав людини (ЄСПЛ) – має перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення обов'язкові для держав, що приєдналися до Конвенції захисту прав і свобод. У результаті, рішення Суду впливають на формування не тільки європейських, але і світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав. Крім суду, при Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів по соціальних і економічних правах, Європейський комітет запобігання катуванням.

Організація Об'єднаних Націй в системі міжнародно-правового захисту прав особи. Преамбула Статуту ООН: «... знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих та малих націй ...» ілюструє виняткове значення ООН в системі міжнародних правозахисних інституцій. П. 3 ст.1 Статуту ООН, в якому закріплено принцип поваги прав людини є точкою відліку захисту прав людини в міжнародному праві (всупереч багатовіковій традиції надання такого захисту в рамках національних юрисдикцій).

Організація Об'єднаних Націй, заснована як міжнародна організація у 1945р. Завдання та діяльність Організації Об'єднаних Націй регламентуються цілями та принципами, викладеними у її Статуті. Головними органами ООН є Генеральна асамблея, Рада безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат ООН. Система ООН складається з власне ООН і багатьох пов'язаних з нею програм, фондів і спеціалізованих агентств, кожне з яких має власне членство, керівництво і бюджет. Програми та фонди фінансуються за рахунок добровільних внесків. Спеціалізовані агентства – це незалежні міжнародні організації, що фінансуються за рахунок добровільних і фіксованих внесків.

Головна місія Організації Об'єднаних Націй – підтримання міжнародного миру та безпеки. ООН робить це шляхом попередження конфліктів; допомоги сторонам конфлікту досягти миру; миротворчої діяльності; та створення умов для збереження і зміцнення миру. ООН також заохочує сталий розвиток, захищає права людини і працює для розвитку та дотримання міжнародного права, координує операції з гуманітарної допомоги.

Одним з головних органів ООН є її Генеральна Асамблея, на яку покладена відповідальність за виконання функції по сприянню загальній повазі і дотриманню основних прав і свобод людини. Питання прав людини, як правило, включаються в порядок денний Асамблеї на підставі відповідних розділів доповіді Економічної і Соціальної Ради, а також рішень, прийнятих Генеральною Асамблеєю на попередніх сесіях. Іноді питання прав людини пропонуються для обговорення іншими головними органами ООН, а також її Генеральним Секретарем. З 1946 року діє Комісія з прав людини. Вона складається з представників 53 держав-членів, яких обирають строком на три роки.

Питання прав людини переважно розглядають у Третньому Комітеті Асамблеї, у віданні якого знаходяться соціальні і гуманітарні питання, а також питання культури. Деякі аспекти прав і свобод людини обговорюються і іншими комітетами. Ухвалені комітетами рішення підлягають обговоренню і затвердженню на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї. За її дорученням дослідження стану справ з правами людини, як правило, здійснюють Економічна і Соціальна Рада та її допоміжні органи, спеціалізовані установи і Генеральний секретар ООН.

Економічна і Соціальна Рада ООН складається з представників 54 держав-членів, яких обирає Генеральна Асамблея на три роки. Проблеми прав людини розглядаються на сесіях другого (Соціального) комітету Ради. Доповіді

цього комітету та проекти резолюцій і рішень передають Раді для прийняття остаточних рішень на пленарних засіданнях. ЕКОСОП уповноважена статуту ООН робити рекомендації з метою заохочення поваги і дотримання прав людини і основних свобод, готувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій, у відповідності до правил, встановлених ООН, скликати міжнародні конференції тощо.

Масові порушення основних прав і свобод людини в деяких країнах світу викликали потребу у створенні відповідного механізму з належними повноваженнями. У 1990 р. Генеральна Асамблея прийняла рішення скликати Всесвітню конференцію з прав людини у Відні. Вона була покликана надати оцінку ефективності методів і механізмів ООН у галузі прав людини і розробити конкретні рекомендації щодо поліпшення діяльності організації у зазначеному напрямку. Підготовчий комітет запропонував ввести посаду Верховного комісара ООН з прав людини. Верховний комісар з прав людини вважається посадовою особою ООН, відповідальною за діяльність Організації в сфері прав людини. Верховний комісар здійснює загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини. Особливу увагу Комісар приділяє надзвичайним ситуаціям.

Для ефективності захисту прав і свобод людини у відповідності до міжнародних конвенцій створено спеціальні органи. У 1977 р. згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права було створено Комітет з прав людини. До його складу обираються 18 експертів, які є громадянами держав-учасниць Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність у сфері прав людини. Комітет вивчає доповідь держав і надсилає їм зауваження загального порядку. Він утримується від винесення рекомендацій щодо конкретних держав.

2. Міжнародно-правові стандарти прав людини у правоохоронній діяльності.

Міжнародні стандарти прав людини - це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру (П. Рабінович, О. Венецька).

Міжнародні акти (стандарти) про права людини поділяють на два види: *загальнолюдські* (всесвітні, універсальні) та *регіонально-континентальні* (що поширюються на населення певного континенту як регіону світу). На рівні з універсальними механізмами захисту прав людини на підставі міжнародних договорів окремих груп держав, як правило в межах географічних регіонів, були створені й регіональні. На цей час регіональні механізми захисту прав людини створено в Європі (у рамках Ради Європи - на підставі Конвенції про

захист прав людини й основних свобод 1950 у рамках ЄС - на підставі установчих договорів ЄС; у рамках ОБСЄ - згідно з Гельсінським Актом 1975 р.); в Америці - згідно з американською Конвенцією про права людини 1978 р.; в Африці - згідно з африканською Хартією прав людини 1981 р. Після розпаду СРСР у рамках СНД також було зроблено спробу створити міжнародну систему захисту прав людини на підставі Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1993 р.

Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав - учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Найменування таких органів «регіональними» до певної міри умовне, оскільки захист не лише відбувається в межах територій таких держав, а поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією. Регіональні органи доповнюють універсальний механізм захисту пав людини.

Серед регіональних міжнародних органів із прав людини виділяють: судові органи (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини та народів) та відповідні Комісії з прав людини з рекомендаційними повноваженнями (Міжамериканська, Африканська комісії).

Європейський регіональний міжнародно-правовий механізм захисту прав людини вбачається найбільш ефективним на регіональному рівні, оскільки він ґрунтується на обов'язковому характері рішень Європейського суду для всіх держав-учасниць Європейської конвенції, а також на відкритому доступі до суду індивідів та неурядових організацій. Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основних свобод і Регламент Європейського суду з прав людини. Відповідно до Конвенції Суд може розглядати, по-перше, заяви держав - учасниць Європейської конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції в інших державах-членах (ст. 33). По-друге заяви окремих осіб, груп і неурядових організацій про порушення прав людини, що мали місце в державах-членах (ст. 34). Порядок розгляду таких заяв різний. У разі звернення до Суду із заявою держави - члена Ради Європи (таке звернення може бути зроблене з метою захисту прав людини в іншій державі-учасниці) Суд розглядає цю заяву, досліджує представлені факти, а в разі необхідності може провести розслідування. Держава, щодо якої було подано заяву, повинна створити всі необхідні умови для встановлення викладених у ній фактів.

Процедура розгляду Європейським судом з прав людини заяв окремих осіб, груп і неурядових організацій більш складна. По-перше, мають бути дотримані умови, що стосуються суб'єкта подачі заяви. Якщо це особа, то мають бути дотримані вимоги, встановлені ст. 1 Конвенції. Особою вважається як індивід, так і юридична особа. Якщо це група осіб, то справа має стосуватися ідентичного порушення прав усіх осіб, що складають групу. Групою можуть бути визнані, наприклад, подружжя, члени організації. Якщо це неурядова організація, то для її звернення до Європейського суду в порядку ст. 34 Конвенції мають бути дотримані умови, що належать до критеріїв «асоціацій» (ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав людини). По-друге, для

звернення до Європейського суду з прав людини необхідно, щоб заявник вичерпав усі внутрішньодержавні способи правового захисту свого права. Практика Суду говорить про те, що в якості засобів правового захисту розглядаються лише засоби судового захисту, а також про те, що заявник повинен вичерпати не тільки всі доступні йому в державі засоби судового захисту, а й повноцінно використовувати існуюче законодавство. Заявник може звернутися до Європейського суду з прав людини, не використовуючи всіх внутрішньодержавних засобів правового захисту, в тому разі, коли вони безсумнівно неефективні. Звернення до органів несудового захисту (Уповноваженого із прав людини, прокурора, органів виконавчої влади, Президента держави тощо) не розглядаються Судом як звернення до правових засобів захисту. По-третє, заява може бути прийнята, якщо з дня ухвалення останнього рішення у цій справі внутрішньодержавними судовими органами минуло не більше шести місяців. По-четверте, Європейський суд не розглядає: анонімні заяви (ст. 35), але заявник може просити не вказувати його ім'я в разі офіційного опублікування результатів розгляду скарги; заяви, які одного разу вже були розглянуті Європейським судом з прав людини (ст. 35); заяви, що є предметом розгляду в іншому міжнародному органі із захисту прав людини (ст. 35); заяви, несумісні з положеннями Конвенції, явно необґрунтовані або такі, що містять ознаки зловживання правом звернення до Суду (п. 3 ст. 35). Неприйнятними є заяви, за якими Європейський суд з прав людини некомпетентний приймати рішення, наприклад не пов'язані з порушенням прав, проголошених у Європейській конвенції з прав людини.

Міжнародний захист прав людини, особливо останнім часом, набуває великого значення. До сучасних міжнародно-правових актів належать:

1) *Міжнародний білль про права людини*, що проголошує невід'ємні права і основні свободи людини;

2) *угоди, спрямовані на запобігання і покарання злочинів, що призводять до грубих масових порушень прав людини* (Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. та ін.);

3) *конвенції, спрямовані на захист груп населення, що потребують особливої турботи з боку держави* (Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про охорону материнства 1952 р., Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 р. та ін.);

4) *конвенції, що мають на меті захист індивіда від зловживань з боку державних органів і посадових осіб*, а також документи, що передбачають можливість окремих осіб домагатися розгляду їх скарг (петицій) на свій уряд у міжнародних органах (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження та покарання від 10 грудня 1984 р., Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них 1977 р., Факультативний протокол та ін.).

Міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини (О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко).

Кожна країна світу, що взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі про права людини, повинна керуватися принципами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Держави, що взяли на себе зобов'язання виконувати міжнародні документи про права людини, зобов'язані створити умови для здійснення і захисту прав кожної людини. Практично всі сучасні конституції демократичних держав мають норми, які у загальній формі гарантують непорушність основних прав людини. Конституція України (1996 р.) увібрала фундаментальні положення Декларації, зокрема щодо верховенства прав людини, рівності й непорушності її прав, права людини на свободу та особисту недоторканність, на достатній рівень життя тощо. За оцінкою експертів, положення Конституції України повною мірою відповідають Декларації. Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у сфері прав людини - Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенцію про права дитини 1989 р., Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. та ін.

3. Міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Верховна Рада України 17 липня 1997 року ратифікувала *Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року*, яка набрала чинності 11 вересня 1997 року. Відповідно до ст.9 Конституції України ратифікація Європейської конвенції має юридичними наслідками обов'язок держави забезпечити реалізацію зазначених в ній прав і свобод, визнання за особою права на звернення до Європейського суду по правовий захист; прецедентний характер рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У сфері забезпечення прав людини рішення ЄСПЛ є орієнтиром для національних органів публічної влади та їхніх посадовців.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року в ст. 3 проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права так само забороняє катування та жорстоке нелюдське або

принижуюче гідність поведження чи покарання. Статтею 5 Загальної декларації прав людини передбачено, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання».

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1984 року. Складена із 33 статей, Конвенція набрала чинності 26 червня 1987 року. У резолюції 34/169 від 17 грудня 1979 року Генеральна Асамблея прийняла Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, та постановила передати його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання про його використання у межах національного законодавства або практики як звід принципів, яких повинні дотримуватись посадові особи, що підтримують правопорядок. Стаття 5 Кодексу наголошує: «Жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може здійснювати, підбурювати або поблажливо ставитися до будь-якої дії, що являє собою катування чи інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження і покарання, і жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може посилатися на розпорядження вищих осіб або на такі інші виключні обставини, як стан війни або загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішню політичну нестабільність або будь-який інший надзвичайний стан, для виправдання катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання». У резолюції 37/194 від 18 грудня 1982 року Генеральна Асамблея прийняла Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, для захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання.

Практика застосування права не бути підданим катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню містить такі ознаки змісту правовідносин між особою та державою:

- обов'язок держави криміналізувати катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- обов'язок держави не піддавати будь-яку особу катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню;
- обов'язок держави встановити ефективні правові засоби запобігання катуванням;
- обов'язок держави встановити ефективну процедуру розслідування заяв про катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- заборона екстрадиції особи в державу, в якій до неї можуть бути застосовані катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- заборона вислання особи в державу, в якій для неї буде існувати загроза катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання;

– не може існувати жодних підстав для законодавчого дозволу катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також для надання наказу про застосування катувань;

– законодавче створення в державі умов «прозорості» для забезпечення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів (Н.Г. Шукліна).

Заборона катувань чи інших видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, виступає правом і, одночасно, гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканість, право на повагу честі й гідності. Катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання відносяться до абсолютних (принципово недоторканих, таких, що не можуть обмежуватись) прав людини. Розглядаючи питання щодо порушення ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину “мінімального рівня жорстокості”. Доктрина “мінімального рівня жорстокості” застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року : «...**термін “катування”** означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона запідозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої іншої причини, яка ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково». Отже, ознаками катування за даною Конвенцією є :

1) специфічна мета – «одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії..., залякати чи примусити...»;

2) «причина, заснована на дискримінації будь-якого характеру».

На відміну від катування **нелюдське поводження** охоплює більш широкий спектр варіантів “поганого” поводження: якщо катування – це навмисне спричинення болю чи страждання, то нелюдське поводження – це не лише навмисні дії (катування має певну мету – отримання зізнання, або іншої інформації, примушення до дій, покарання тощо), нелюдським може бути поводження, що не переслідує будь-яких цілей. Відповідно до ст. 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. Відповідно до ст. 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості.

Кваліфікуючи **поводження як таке, що принижує гідність**, ЄСПЛ виходить із того, що може бути відсутня ознака публічності. Інакше кажучи, поводження чи покарання є такими, що принижують, навіть якщо жертву було принижено в її власних очах. Поводження чи покарання, що принижують

гідність, згідно з позицією ЄСПЛ, яка була висловлена у 1978 р. «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір». Вирішуючи питання щодо правомірності покарання в контексті ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує «індивідуальний підхід». ЄСПЛ наголошує на тому, що заборона покарання, яке є нелюдським поведженням або принижує гідність, є абсолютною; ефективність покарання не може виправдати його застосування, якщо сутність покарання суперечить статті 3 Конвенції: «...що стосується переконання деякої частини громадян, що судове тілесне покарання стримує злочинців, слід зазначити, що покарання не втрачає свого принизливого характеру через переконання, що воно має бути, чи, власне, є ефективною пересторогою або допомагає контролю над злочинністю. Позиція ЄСПЛ, що недозволеним є застосування покарань, які суперечать статті 3, який би застережливий ефект вони б не мали».

Як зазначає Т.І. Фулей, аналізуючи застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя, формами забороненого поведження є:

1) фізичне насильство:

- так зване «палестинське підвішування» (справа «Аксой проти Туреччини (Aksoy v. Turkey)», заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року);

– побиття (справа «Томазі проти Франції» (Tomasí v. France), заява № 12850/87, рішення від 27 серпня 1992 року);

– тягання за волосся (справа «Селмуні проти Франції» (Selmouni c. France), заява № 25803/94, рішення від 28 липня 1999 р.);

– обливання гарячою і холодною водою (справа «Аккоч проти Туреччини» (Akkoc v. Turkey), заява 22947/93, 22948/93, рішення від 10 жовтня 2000 року.

2) психічні страждання:

– «п'ять методів» (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom), заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року);

– погрози, якщо вони є достатньо реальними та безпосередніми.

Сферами застосування статті 3 Конвенції є:

– усі випадки перебування особи під контролем держави;

– усі питання перебування під вартою та/або під контролем державних органів;

– очікування покарання;

– затримання осіб, які мають серйозні фізичні вади;

– примусові заходи медичного характеру;

– вислання, депортація, екстрадиція;

– розслідування як фактів, так і скарг про погане поведження;

– компенсація у зв'язку з поганим поведженням;

– загроза поганого поведження;

- застосування спецзасобів та зброї;
- застосування сили, планування та проведення операцій із застосуванням сили;
- надзвичайні ситуації, надзвичайний стан;
- надання медичної допомоги;
- зараження смертельною хворобою;
- зберігання медичної документації;
- поводження з особами, які мають психічні розлади;
- примусове годування;
- торгівля людьми, кабала, сексуальне рабство.

Використана література:

1. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. – 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. К., 2014. 2-ге вид. випр., допов. С. 93-99.

Рекомендована література:

1. Загальна декларація прав людини Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. 1987. № 13. Ст. 108. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
4. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. URL: http://aa.u.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.
5. Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.
6. Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.
7. Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.
8. Case of Iwanczuk v. Poland 25196/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 15 November 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59884>.

9. Case of Akkoc v. Turkey 22947/93, 22948/93, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58905>.
10. Case of Afanasyev v. Ukraine, 38722/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 5 April 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68711>
11. Case of Verguelsky v. Ukraine, 19312/06 Council of Europe: European Court of Human Rights, 12.03.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91757>.
12. Case of Naumenko v. Ukraine, 42023/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 10.02.2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61626>.
13. Case of Ismailov v. Ukraine, 17323/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27.11.2008, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89879>.
14. Case of Visloguzov v. Ukraine, 32362/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 20.05.2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98751>.
15. Case of Dankevitch v. Ukraine, 40679/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29.04.2003, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65630>.
16. Case of Koval v. Ukraine, 65550/01, Council of Europe: European Court of Human Rights, 19.10.2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77577>.
17. Case of Kucheruk v. Ukraine, 2570/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 06.09.2007, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82200>.
18. Case of Petukhov v. Ukraine, 43374/02, Council of Europe: European Court of Human Rights, 21.10.2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101291>.
19. Case of Dubovik v. Ukraine, 33210/07 41866/08, Council of Europe: European Court of Human Rights, 15.10.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97273>.

Питання для обговорення:

1. Поняття та сутність міжнародно-правового механізму захисту прав людини.
2. Окресліть та охарактеризуйте принципи міжнародного захисту прав людини.
3. Охарактеризуйте поняття «мінімальний рівень жорстокості» (наведіть відповідні кейси ЄСПЛ).
4. Проаналізуйте міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань (надайте нормативне визначення поняття «катування» та наведіть кейси ЄСПЛ).
5. Проаналізуйте форми забороненого поведіння (катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність) та назвіть їх відмінності.

Тестові завдання:

1. Який варіант поведінки НЕ відповідає принципу мирного вирішення міжнародних спорів?

- а) утримання від дій, що ускладнюють спір;
- б) невідкладне вирішення спорів будь-якими засобами;
- в) врегулювання спорів у найкоротші строки;
- г) вирішення спорів на засадах справедливості без урахування змісту норм міжнародного права.

2. Яке із тверджень щодо юридичної сили основних принципів міжнародного права є правильним?

- а) основні принципи міжнародного права є юридично обов'язковими і підлягають безумовному виконанню;
- б) універсальні міжнародні договори мають вищу юридичну силу, ніж основні принципи міжнародного права;
- в) загальні міжнародні звичаї мають вищу юридичну силу, ніж основні принципи міжнародного права;
- г) основні принципи міжнародного права не мають юридичної сили в міжнародному праві.

3. У чому полягає суть свободи розсуду держави згідно з принципами тлумачення ЄСПЛ?

- а) національні органи, у першу чергу, повинні враховувати специфіку ратифікованих міжнародних та європейських конвенцій;
- б) обов'язок застосовувати, тлумачити та конкретизувати норми ЄСПЛ покладаються, у першу чергу, на національні органи;
- в) враховувати, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ в будь-якій справі, де вони є сторонами;
- г) враховувати рекомендації Пленуму Верховного Суду щодо вільної оцінки, у першу чергу, допустимості обмеження прав і свобод.

4. Які з нижчезказаних злочинів є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, за які за міжнародним правом передбачено кримінальну відповідальність конкретних індивідів?

- а) воєнні злочини;
- б) злочини тероризму;
- в) військові злочини;
- г) злочини агресії.

5. Виходячи з практики Європейського Суду з прав людини, що з наведеного не може бути підставою для відмови у заміні тримання під вартою (як запобіжний захід) на заставу?

- а) відсутність хронічних захворювань, що перешкоджають триманню під вартою;
- б) ризик того, що підсудний не з'явиться в судове засідання;

в) ризик того, що підсудний буде вживати заходів для перешкоджання відправленню правосуддя;

г) ризик скоєння нового правопорушення та/або порушення громадського порядку.

Практичні завдання:

1. Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини містить положення, згідно з яким жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Заборона катувань чи інших видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, виступає правом і, одночасно, гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканість, право на повагу честі й гідності. Практика ЄСПЛ виокремила три види поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Конвенції: а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність; б) нелюдське поводження чи покарання; в) катування. Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справі («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року (Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>), зазначте яким чином визначається «нелюдське поводження, що принижує гідність».

2. Проаналізуйте рішення ЄСПЛ: Ірландія проти Сполученого королівства, Ireland v. UK (Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.); Селмуні проти Франції, Selmouni v. France Case of Selmouni v. France, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 JULY 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>, зазначте які підстави було враховано ЄСПЛ для кваліфікації рівня жорстокості та спричинених страждань.

3. Частина 2 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН надає Суду «вирішувати справу ex aequo et bono (по справедливості і добрій совісті), якщо сторони з цим згодні». Що значить: вирішити спір по справедливості? Що таке справедливість? *Якщо суд розбирає спір по справедливості, це означає, що: не повинні застосовуватися норми права; необхідно спиратися на міркування здорового глузду; необхідно прийняти рішення, що задовольняє всі держави, які є сторонами спору; необхідно виходити з інтересів всього міжнародного співтовариства; необхідно спиратися на основні принципи права; необхідно розширено тлумачити норми міжнародного права?*

4. Згідно зі ст.11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.: «Держави-учасниці даного Пакту, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, який включає достатнє харчування, одяг і житло, і на безперервне покращення умов життя.

Держави-учасниці вживатимуть належні заходи для забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, ґрунтованого на вільній згоді». *Чи може український громадянин звернутися в міжнародні юрисдикційні органи зі скаргою на український Уряд, якщо від вважає, що заробітна плата, яку він отримує, не забезпечує достатнього життєвого рівня для нього самого і для членів його сім'ї?*

5. Метою боротьби з Ірландською республіканською армією (ІРА) влада Північної Ірландії з серпня 1971 р. по грудень 1975 р. ввела в дію ряд актів, які допускали позасудові арешти та затримання. Режим поводження з заарештованими передбачав, зокрема, застосування наступних методів для дезорієнтації («позбавлення сенсорного сприйняття»): а) стояння біля стіни протягом декількох годин в розпластаному положенні; б) одягання капюшонів, які знімали тільки під час допитів; в) шумовий вплив – утримання до допитів в приміщенні при постійному і гучному звуці; г) позбавлення сну тих, хто очікує на допит; д) позбавлення їжі і води безпосередньо перед допитами. *Чи мало місце порушення ст.3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.? При вирішенні задачі зверніть увагу наступні обставини: використання цих методів допомогло виявити 700 членів ІРА; використання цих методів не викликало тілесних ушкоджень крім втрати ваги і гострих психічних симптомів у деяких в'язнів; ці заходи застосовувались з метою виявлення терористичних актів, що призвели до смерті в загальній кількості більше 1100 людей.*

6. Проаналізуйте Рішення ЄСПЛ (перелік наведено нижче) та згрупуйте їх у таблицю:

<i>Форми забороненого поводження</i>	<i>Рішення ЄСПЛ (конкретизувати в чому мали вираз форми забороненого поводження в аналізованій справі)</i>
нелюдське поводження	
поводження, що принижує гідність	
катування	

Рішення ЄСПЛ:

- Рішення у справі «Аксой проти Туреччини» (Case of Aksoy v. Turkey). Заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року. (Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>).
- Рішення у справі «Ейдін проти Туреччини» (Case of Aydin v. Turkey). Заява № 23178/94, рішення від 25 вересня 1997 року. (Case of Aydin v.

Turkey, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>).

- Рішення у справі «Валасінас проти Литви» (Case of Valasinas v. Lithuania). Заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року. (Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>).

- Рішення у справі «Кудла проти Польщі» (Case of Kudla v. Poland). Заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року. (Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>).

- Рішення у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Case of Tyrer v. UK). Заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року. (Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>).

ТЕМА 3

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ

План

1. Правоохоронна діяльність: поняття, принципи, напрямки.
2. Правоохоронні органи: завдання, функції, система.
3. Реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України: стратегічні напрямки на 2023-2027 роки.

Мета: систематизувати знання з питань структурних елементів механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні, визначення у ньому місця правоохоронних органів; набути цілісного уявлення про поняття, мету, основні принципи та напрямки правоохоронної діяльності; охарактеризувати завдання, функції, систему правоохоронних органів України; ознайомити з основними напрямками реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України.

Перелік ключових термінів і понять з теми: законність, правопорядок, механізм захисту прав людини, правоохоронні та правозастосовні функції, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, принципи діяльності правоохоронних органів, функції правоохоронної діяльності, органи охорони правопорядку України, обмеження прав людини.

1. Правоохоронна діяльність: поняття, принципи, напрямки.

Реалізація новітньої концепції національної безпеки, закріпленої Законом України «Про національну безпеку», удосконалення законодавства у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також процеси реформування МВС України загалом зумовлюють необхідність вироблення

теоретичної основи ефективного функціонування правоохоронних органів, визначення їхньої ролі та місця у механізмі захисту прав і свобод людини.

Чинне вітчизняне законодавство не містить визначення правоохоронної діяльності. Не існує єдності і серед правників у наукових поглядах на це питання. Найчастіше правоохоронну діяльність визначають як вид державної діяльності, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних засобів впливу в точній відповідності до закону і при неухильному дотриманні встановленого ним порядку. Зокрема, у Юридичній енциклопедії за ред. Ю.С. Шемшученка поняття правоохоронної діяльності визначено у широкому розумінні, а саме як система заходів, спрямованих на забезпечення виконання конституції, законів та інших нормативно-правових актів держави.

Зупинимося на деяких підходах щодо визначення поняття «правоохоронна діяльність», наведених колективом авторів у навчальному посібнику «Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності» за редакцією В. Боняк:

1) діяльність, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності до закону та за неухильного дотримання встановленого ним порядку (О. Бандурка);

2) система контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів, які здійснюються у порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників (В. Гірич);

3) здійснювана на основі Конституції і в межах наданих повноважень нормативно й процесуально регламентована охоронна діяльність спеціальних органів держави й посадових осіб, спрямована на забезпечення виконання нормативно-правових актів, зміцнення законності та правопорядку, гарантування й забезпечення конституційних прав та інтересів громадян (В. Фатхутдінов);

4) правова форма діяльності держави, спрямована на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, захист індивіда від правопорушень і притягнення винних до відповідальності (О. Скакун);

5) правова форма діяльності компетентних органів держави з профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (М. Корнієнко);

6) владна діяльність, яка здійснюється уповноваженими державою органами на підставі закону й у встановленому ним порядку з метою охорони і захисту прав та законних інтересів громадян, державних і громадських формувань шляхом застосування правових заходів впливу (О. Негодченко);

7) здійснюваний в межах чинного законодавства різновид правозастосовної діяльності компетентних державних органів із профілактики і

припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (В. Боняк).

Наведене демонструє, що правоохоронна діяльність трактується у межах широкого підходу як діяльність усіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку (і у межах такого підходу правоохоронними визнаються всі органи держави, органи місцевого самоврядування та самоорганізації населення, які здійснюють правоохоронну діяльність, тим чи іншим чином реалізують чи сприяють реалізації правоохоронної функції). У вузькому розумінні як діяльність спеціально уповноважених органів з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам.

Залежно від розуміння поняття правоохоронної діяльності по-різному вирішується питання її ознак. Так, зокрема, Р.Я. Шай вважає, що сутність правоохоронної діяльності найповніше розкривається через такі її ознаки:

- це діяльність, спрямована на охорону права від будь-яких порушень;
- вона може здійснюватися не в будь-який спосіб, а лише через застосування нормативно-правових актів;
- ця діяльність має відповідати приписам матеріального закону, відхилення від цієї норми вважається незаконним;
- реалізується з дотриманням законодавчо встановлених процедур, порушення яких тягне за собою визнання рішення незаконним;
- безпосередньо пов'язана із застосуванням примусу стосовно осіб, які порушують право;
- реалізується спеціально уповноваженими на те органами, основу яких становлять професійно підготовлені службовці.

Для розуміння сутності правоохоронної діяльності також важливими вважаємо перелік її ознак, виділених А.П. Гель, а саме:

- владний характер, який полягає у реалізації від імені держави наданих нею повноважень відповідними органами та посадовими особами, їхні приписи є обов'язковими для адресатів;
- реалізація лише із застосуванням законних заходів впливу до правопорушників у встановленій формі;
- правозастосовчий характер, спрямування дій чи результатів дій на інших суб'єктів права шляхом створення, зміни або припинення прав та обов'язків останніх;
- реалізація спеціально уповноваженими органами, які для виконання правоохоронних функцій наділяються державою коштами та матеріальними ресурсами.

Таким чином, ключовою ознакою правоохоронної діяльності є її спрямованість у напрямі досягнення визначеної мети, тобто завдання, і функції, для виконання яких вона призначена. Отже, правоохоронна діяльність – це здійснюваний в межах чинного законодавства різновид правозастосовної

діяльності компетентних державних органів із профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

2. Правоохоронні органи: завдання, функції, система.

Діяльність судових та правоохоронних органів щодо реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина закріплюється на конституційному рівні та відповідним законодавством. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні на рівні Основного закону найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Окрім органів, що належать до структур загальної компетенції і мають серед своїх обов'язків забезпечення реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, існують органи спеціальної компетенції. До них належать судові та правоохоронні органи.

Одне з центральних місць у різноманітній та багатоплановій діяльності держави займає виконання завдань щодо захисту прав і свобод людини, охорони прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. Деякі фахівці, зокрема Р. Лівшиць, таку функцію держави відносять до головної у цивілізованому суспільстві. Цей різновид державної діяльності у юридичному аспекті отримав назву «правоохоронна діяльність», а установи, що її здійснюють – «правоохоронні органи».

Відсутність законодавчого закріплення поняття «правоохоронні органи», призводить до досить різнопланових визначень в теорії права. Так, наприклад, С. Лихова та В. Осадчий вважають, що цим поняттям охоплюються всі державні органи і громадські організації, хоча б у деякій мірі наділені правоохоронними функціями. А. Тевлін пропонує розглядати це питання у широкому (всі державні органи, наділені певними повноваженнями у галузі контролю за дотриманням законності та правопорядку) та вузькому (державні органи, спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку, боротьби зі злочинністю та яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законами заходи примусу і перевиховання правопорушників – суд, органи юстиції, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки) розумінні. В. Бож'єв вважає, що правоохоронні органи утворюють певним чином відособлену за ознакою професійної діяльності самостійну групу органів держави, що мають чітко визначені завдання. Останні полягають або у відновленні порушеного права, наприклад, у галузі цивільних правовідносин, або у покаранні правопорушника, коли відновити порушене право неможливо (при скоєнні деяких злочинів, наприклад, при вбивстві), або у відновленні порушеного права і покаранні одночасно, коли можливість відновити порушене право є, але правопорушник заслуговує ще й покарання.

Тобто критерієм виділення правоохоронних органів із загального числа органів держави у цьому випадку виступає коло зазначених вище завдань, яке й

визначає сукупність державних органів, покликаних їх виконувати. К. Гуценко та М. Ковальов виділяють правоохоронні органи, виходячи з основних напрямів (функцій) правоохоронної діяльності, тобто для виконання основних функцій (напрямів) правоохоронної діяльності існують конкретні органи, які відповідно і називаються “правоохоронними”. О. Бандурка вважає, що правоохоронними органами прийнято називати функціонуючі у суспільстві та державі установи та організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Він відносить до таких органів в Україні: органи прокуратури, Міністерства юстиції, МВС, Служби, безпеки, адвокатуру. Н. Клименко вважає за доцільне до правоохоронних органів відносити такі, діяльність яких (або основна її частина) спрямована на реалізацію правоохоронної функції держави: судову систему, органи юстиції, прокуратуру, органи внутрішніх справ, органи досудового розслідування, Службу безпеки, адвокатуру, нотаріат, Державну податкову службу, митну службу, органи охорони державного кордону, Адміністрацію Президента України, а до інших правоохоронних органів: Інтерпол, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд в прав людини, Міжнародний комерційний арбітраж та Державну виконавчу службу. Д. Фіолевський визначає, що правоохоронний орган – це передбачений Конституцією та створений у встановленому Законом порядку спеціальний орган, установа, організація та підрозділ, на які покладено правоохоронну діяльність у державі. Він відносить до цих органів України: прокуратуру, органи МВС, Службу безпеки. Така багатоманітність думок пов’язана з тим, що в чинному українському законодавстві згадка про правоохоронні органи зустрічається досить часто, проте загальне поняття правоохоронних органів все ще відсутнє.

В Конституції України термін «правоохоронні органи» використовується у ч. 2 ст. 17, в якій зазначено, що «... забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом».

У статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів України» правоохоронні органи визначені як «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції».

Розглянемо систему правоохоронних органів з точки зору їх ролі в реалізації та захисті прав, свобод та обов’язків людини і громадянина.

У відповідності до Закону України від 14.10.2014 р. «Про прокуратуру» *прокуратура України* становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому законом порядку, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою

захисту прав і свобод людини. На органи прокуратури покладаються такі повноваження:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Служба безпеки України (СБУ) у відповідності до ст. 1 Закону України 25.03.1992 р. від «Про Службу безпеки України» - державний правоохоронний орган спеціального призначення який забезпечує державну безпеку України.

В структурі механізму забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні відіграє важливу роль *Національна поліція України* - центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (ст. 1 Закону України від 02.07.2015 р. «Про Національну поліцію»).

У відповідності до Закону України від 03.04.2003 р. «Про державну прикордонну службу України» *Державна прикордонна служба України* як правоохоронний орган спеціального призначення організовує та здійснює свою діяльність на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Органи, військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Неправомірне обмеження прав і свобод людини неприпустиме.

Підсумовуючи викладене вище, ***правоохоронні органи*** – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із дотриманням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції. На відміну від інших систем державних органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови, як, наприклад, система органів виконавчої влади, а становить цілісну сукупність, системоутворюючим чинником якої виступає не структурний (організаційний), а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що визначено їх спільним функціональним призначенням, яке полягає, головним чином, в охороні та захисті права.

3. Реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України: стратегічні напрямки на 2023-2027 роки.

Органи правопорядку в ході збройної агресії Російської Федерації проти України зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності, насамперед безпековими, на які довелося оперативно реагувати. Серед них - організаційні та інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної

безпеки України в низці аспектів. Водночас у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України.

Пріоритетними серед таких змін є гарантування прав і свобод людини та громадянина, а також подальша розбудова демократичної держави, у якій неухильно забезпечується верховенство права. Поряд із цим поглиблюється потреба в прискоренні цифровізації, забезпеченні максимальної оперативності й результативності роботи у державному секторі. Цей запит є більш ніж релевантним і для системи органів правопорядку, які повинні посилити свій стратегічний та операційний потенціал з метою належного виконання функцій, визначених законодавством України.

Зміни в системі органів правопорядку мають бути комплексними і стосуватися всіх аспектів їх функціонування: від підготовки та добору високопрофесійних співробітників на службу до забезпечення ефективності функціонування системи з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема, підзвітності та прозорості. Корупційні та інші ризики слід надалі мінімізувати, у тому числі шляхом посилення механізмів демократичного цивільного контролю за процесом прийняття рішень. Водночас загальна мета реформування органів правопорядку - удосконалити їхні ціннісні орієнтири, організаційну культуру, структуру управління, законодавче регулювання, зокрема з урахуванням потреб правозастосовної практики.

Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 було схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, реалізація якого дозволить модернізувати безпекову сферу і привести її у відповідність до стандартів, яких має досягти Україна на шляху до членства у ЄС.

У плані окреслено наявні виклики, що потребують вирішення. Це і розмежування компетенції, і усунення дублювання функцій та оптимізація здійснення кримінального провадження, забезпечення підзвітності та прозорості, посилення механізмів демократичного цивільного контролю тощо. Також описано новації, без запровадження яких укріплення безпеки країни у сучасних умовах є неможливою. Це і цифровізація процесів, застосування підходів, орієнтованих на результат, доступ правоохоронців до автоматизованих інформаційних систем, застосування ризик-орієнтованого підходу, стратегічне прогнозування, і таке інше. Завдяки впровадженню новітніх методів роботи можлива зміна основної філософії виконання правоохоронної функції та переналаштування роботи із розкриття вже вчинених правопорушень на їх упередження.

Сформульовано шість стратегічних пріоритетів реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України:

1. Дієвість та ефективність органів правопорядку та прокуратури, як невід'ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадську безпеку і порядок, протидію злочинності з урахуванням стратегічних цілей і відповідно до стандартів прав людини, основних прав і свобод, а також принципів

гендерної рівності. Забезпечення подальшого розвитку системи органів правопорядку має здійснюватися на основі застосування ризик-орієнтованих підходів, інформаційно-аналітичної спрямованості, стратегічного менеджменту та прогнозування.

2. Послідовна кримінальна політика, пріоритетом якої є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого.

3. Оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права.

4. Система управління, що орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів.

5. Комплексна цифрова трансформація.

6. Відкритість, прозорість, підзвітність, незалежність та політична нейтральність.

Детальний перелік завдань, заходів, якісних та кількісних показників, очікуваних результатів подальшого реформування органів правопорядку відобразатиметься в операційному плані, прийнятому на виконання Комплексного стратегічного плану, що підлягатиме періодичній актуалізації. Комплексний стратегічний План застосовується до органів прокуратури, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України.

Використана література:

1. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1153>

2. Григоренко І.А. Правоохоронна діяльність України та Німеччини (порівняльно-правове дослідження) / І.А. Григоренко, А.М. Кучук. Д., 2016. С. 4.

3. Гель А.П., Семаков Г.С., Кондракова С.П. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2020. 272 с.

4. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. – 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

5. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

6. Тацій В. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи). Право України. 2012. № 11-12. С. 233- 235.

7. Шемшученко Ю.С. Правоохоронна діяльність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К., 1998. Т. 5: П-С. С. 47.

8. Шай Р.Я. Природа та сутність правоохоронної діяльності. Наше право. 2014. № 5. С. 10-16.

Рекомендована література:

1. Про національну безпеку: Закон України № 2469-VII від 21 червня 2018 р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // ВВР України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

3. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII // ВВР України. 1992. № 27. Ст. 382.

4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // ВВР України. 2015 р. № 2-3. Ст. 12.

5. Про Державну прикордонну службу України; Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

6. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №32. – Ст. 225.

7. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015р. // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 6. – Ст. 55.

Питання для обговорення:

1. Поняття та сутність правоохоронної діяльності.
2. Окресліть та охарактеризуйте ознаки, визначте мету, завдання, функції та напрями правоохоронної діяльності.
3. Охарактеризуйте співвідношення понять «правоохоронний орган України» та «орган охорони правопорядку України».
4. Перерахуйте нормативно-правові акти, якими врегульовано правовий статус державних правоохоронних органів і недержавних утворень, що створюються для забезпечення правопорядку.
5. Стратегічний план реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: основні напрями.

Тестові завдання:

Виберіть правильну відповідь (відповіді) з наступних варіантів. Свій вибір обґрунтуйте, посиланням на конкретну юридичну норму.

1. Скарги про порушення прав і свобод людини уповноважений розглядати:

- а) Комітет ООН з прав дитини;
- б) Міжнародний суд ООН;
- в) ЄСПЛ;
- г) Комісія СНД з прав людини;
- д) Верховний комісар ООН з прав людини.

2. Зі скаргою про порушення прав людини в ЄСПЛ має право звертатися:

- а) держава;
- б) особа;
- в) група осіб;
- г) неурядова організація;
- д) орган державної влади.

3. Вимоги прийнятності скарги в ЄСПЛ:

- а) вичерпані всі внутрішньодержавні засоби правового захисту;
- б) заявник є повнолітнім;
- в) заявник є громадянином держави-порушника;
- г) подається скарга про порушення прав і свобод, які передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод;
- д) подається скарга по закінченню шести місяців з дати винесення національними органами остаточного рішення у справі.

4. Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 Кримінального кодексу України «Порушення недоторканності житла», визначено:

- а) вчинення злочину працівником правоохоронного органу;
- б) жодна з відповідей не є правильною;
- в) вчинення злочину службовою особою правоохоронного органу;
- г) вчинення кримінального правопорушення службовою особою.

5. Центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку:

- а) Служба безпеки України;
- б) Національна поліція України;
- в) Прокуратура;
- г) Державне бюро розслідувань.

Практичні завдання:

1. 09.07.2021 р. під час моніторингу мережі Інтернет Департаментом внутрішньої безпеки Національної поліції України на предмет виявлення інформації компрометуючого характеру щодо діяльності органів і підрозділів у соціальній мережі Facebook виявлено інформаційне звернення користувача Л. про можливі неправомірні дії окремих поліцейських Хортицького управління поліції, що виразились у безпідставному (на думку Л.) вилученні у представників громадської організації «ДОПОМОГА» 150 тисяч медичних захисних масок зі складу, розташованого по вул. Лахтинська, 8 у м. Запоріжжі. Відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого

самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Дайте правову оцінку (з точки зору Закону України «Національну поліцію» та Закону України «Про зазначеному Дисциплінарний статут Національної поліції України»). Яким чином врегульовано визнання дисциплінарного проступку поліцейського?

2. 15.06.2020 р. у період з часу 01:00 до 02:00 по вул. Іванова до ресторану «А» було викликано поліцію у зв'язку із бійкою між відвідувачами закладу. Під час виклику на місце події екіпаж «Корвет-0202» під час затримання громадянина Петренка О.О. поліцейські застосували фізичну силу, в наслідок чого йому були спричинені тілесні ушкодження у вигляді двостороннього перелому нижньої щелепи зі зміщенням.

Посилаючись на норми чинного законодавства, оцініть правомірність дій поліцейських.

3. Вночі з 14 на 15 травня 2020 року Сич М.М. інспектор роти №2 батальйону №8 Управління патрульної поліції у м. Львові під час несення служби по забезпеченню безпеки дорожнього руху, охорони публічного порядку та громадської безпеки приблизно о 00 год. 00 хв. у власних справах прибув до приміщення магазину «АТБ». Біля входу до поліцейського підійшов раніше незнайомий йому громадянин Іванов І.І. та звернувся з привітанням простягнувши відкриту долоню руки в його сторону. В свою чергу вбачаючи в діях та поведінці ознаки перебування останнього у стані алкогольного сп'яніння, Сич М.М. зробив Іванову І.І. зауваження на підставі чого у вказаних осіб виник словесний конфлікт. В подальшому, 15.05.2020 р. близько 00 год. 08 хв. поліцейський висунув усну вимогу вийти за ним з приміщення магазину, яку Іванов І.І. виконав. Застосовуючи спеціальний засіб, споряджений речовиною сльозогінної та дратівної дії та використовуючи заходи фізичного впливу у вигляді прийому «загин руки за спину», поліцейський висловив вимогу рухатись до поліцейського автомобілю, який знаходився на відстані близько 20 метрів від магазину.

Оцініть ситуацію. Чи мало місце у зазначеному випадку перевищення влади, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав та повноважень, що завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, і супроводжувалися насильством, застосуванням спеціальних засобів, болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування?

4. 14.12.2020 р. близько 13.00 год., старший лейтенант поліції Петренко О.О. спільно зі старшим лейтенантом поліції Харченко М.М. у однострої з табельною вогнепальною зброєю, спеціальними засобами поліцейського примусу та індивідуального захисту, з використанням службового автомобіля, виконували службові обов'язки з охорони публічного порядку та нагляду за дорожнім рухом в м. Київ. У ході несення служби, зупинили автомобіль та направились у внутрішній двір будинку 8. На вказаній території поліцейськими помічено підозрілу особу у

чорному одязі. На вимогу поліцейських надати для перевірки документи, чоловік не реагує, намагається піти. Після попередження про можливе затримання, застосування спецзасобів і фізичної сили, продовжує відмовлятися надати свої документи. Поліцейськими було повідомлено про обмеження у пересуванні, але особа не відреагувала навіть після попередження про можливе затримання, застосування спецзасобів і фізичної сили та почала тікати. У зв'язку опором вимогам поліцейських, особу було затримано, застосовано кайданки при транспортуванні у службовому авто до відділу поліції.

Посилаючись на норми чинного законодавства, оцініть правомірність дій поліцейських.

5. Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 365 КК України перевищенням влади або службових повноважень є умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб. За ч. 2 ст. 365 КК України кримінальна відповідальність настає за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони супроводжувалися: 1) насильством або погрозою застосування насильства; 2) застосуванням зброї чи спеціальних засобів; 3) болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. Тобто з об'єктивної сторони злочин може вчинятися у формі: 1) перевищення влади або 2) перевищення службових повноважень. При цьому, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, вичерпується самим фактом вчинення дій, які явно виходять за межі наданих працівником правоохоронного органу прав чи повноважень, і містять одну з ознак, визначених у вказаній нормі кримінального закону, зазначених вище. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні п. 3 примітки до ст. 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 КК України. Перевищення влади або службових повноважень утворює склад злочину, передбаченого статтею 365 КК України, лише у випадку вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй законом прав і повноважень. Явний вихід службової особи за межі наданих їй повноважень слід розуміти як відкритий, очевидний, ясний для всіх, у т.ч. для винного, безсумнівний, відвертий. Для того, щоб визначити, чи мало місце перевищення службовою особою влади або службових повноважень, необхідно з'ясувати компетенцію цієї службової особи і порівняти її із вчиненими діями.

На підставі аналізу судової практики наведіть 5 кейсів перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

ТЕМА 4

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ. СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ

План

1. Становлення та організаційно-правові засади поліцейської діяльності як передумова ефективного забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення прав громадян при застосуванні поліцейських заходів працівниками Національної поліції.

2. Національна гвардія України як основний суб'єкт з припинення масових заворушень: стандарти застосування сили та вогнепальної зброї.

3. Особливості застосування примусових заходів в діяльності Державної прикордонної служби як правоохоронного органу спеціального призначення.

4. Забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в контексті концепції розвитку сектору безпеки і оборони України.

Мета: систематизувати знання з питань нормативно-правової регламентації діяльності Національної поліції, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки та прокуратури України; ознайомити з основними принципами розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності, алгоритмом застосування примусових заходів під час реалізації права на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування, приватність, мирні зібрання, політичний протест.

Перелік ключових термінів і понять з теми: поліцейська діяльність, національна поліція, громадянське суспільство, принципи діяльності поліції, поліцейський захід, превентивні поліцейські заходи, поліцейські заходи примусу, публічний (громадський) порядок, безпека, протидія злочинності, поліцейське піклування, правопорядок, забезпечення державної безпеки, захист державного кордону, бойові дії, режим воєнного стану, територіальна оборона, кордон, контрольно-пропускний пункт, охорона державного кордону, прикордонний контроль, прикордонний режим, перетин державного кордону, оперативно-розшукова діяльність, розвідувальна діяльність, затриманий, державна безпека, національна безпека, контррозвідувальний захист, кримінальний проступок, кримінальне правопорушення, досудове розслідування.

1. Становлення та організаційно-правові засади поліцейської діяльності як передумова ефективного забезпечення прав і свобод людини.

Забезпечення прав громадян при застосуванні поліцейських заходів працівниками Національної поліції.

Серед суб'єктів, що здійснюють правоохоронну діяльність, провідним спеціальним суб'єктом є Національна поліція України створена відповідно до сучасних вимог суспільства та нових поглядів на стандарти правоохоронної діяльності. Закон «Про Національну поліцію» містить норму, що принципово змінює погляд на поліцію як на правоохоронний орган. На відміну від попередника – міліції, яка була державним озброєним органом виконавчої влади, основним принципом існування і діяльності НПУ стає служіння суспільству: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку».

Підґрунтям для регламентації діяльності Національної поліції України стали правові норми, що містяться у міжнародних документах:

1) Рекомендації Rec. (2001) 10, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики»;

2) Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, що затверджений Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р.;

3) Декларації про поліцію, затверджений Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) від 08.05.1979 р.;

4) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.;

5) Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р.

6) Основоположних принципів застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку, прийнятих восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з порушниками, Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року.

Права та обов'язки поліцейського, передбачені службовою необхідністю та доцільністю по відношенню до громадян, а також захист громадян від непрофесійної діяльності поліцейського:

– поліція і вся поліцейська діяльність повинні поважати право людини на життя;

– поліція не повинна за жодних обставин вчиняти, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування або нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Поліція повинна виконувати свої завдання справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінації;

– поліція може застосовувати силу тільки у разі суворої необхідності і тільки в обсязі, необхідному для досягнення легітимної мети. Поліція завжди повинна пересвідчуватися у правомірності своїх дій;

- офіцери поліції повинні виконувати накази, правомірно прийняті їх керівництвом, але вони зобов'язані утримуватися від виконання наказів, які є явно протиправними, і доповідати про такі накази без страху покарання;

- поліція може втручатися в право особи на недоторканність приватного життя тільки у разі суворої необхідності і тільки для легітимної мети;

- поліція у своїй діяльності повинна завжди пам'ятати про основоположні права кожного, такі як свобода думки, совісті, релігії, висловлення поглядів, мирні зібрання, пересування і безперешкодне користування своїм майном;

- офіцери поліції повинні діяти чесно, з повагою до суспільства і особливою увагою до осіб, які належать до найбільш уразливих груп;

- під час поліцейського втручання персонал поліції повинен зазвичай бути в змозі надати підтвердження свого поліцейського статусу і службове посвідчення, негайно поінформувати кожного заарештованого зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення;

- поліцейський, який здійснює затримання особи, арешт або проводи розслідування, здійснює лише повноваження, надані йому законом;

- поліція повинна дотримуватися тих принципів, що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим, доки його вина не буде визнана судом, і що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має певні права, зокрема право бути невідкладно повідомленим про обвинувачення проти нього/неї, і підготувати свій захист або особисто, або за сприяння правової допомоги за своїм власним вибором;

- поліцейські розслідування повинні бути об'єктивними і справедливими Вони повинні бути чутливими і гнучкими до особливих потреб осіб, таких як дітей, підлітків, жінок, меншин, включаючи етнічні меншини і вразливих осіб;

- керівні принципи належної поведінки і чесності допитів у поліції повинні, зокрема, передбачати чесний допит, під час якого допитані повинні знати про причини допиту, а також іншу необхідну інформацію;

- поліція повинна забезпечувати необхідну підтримку, допомогу та інформацію для жертв злочинів без будь-якої дискримінації;

- обмеження свободи осіб має бути настільки обмеженою, наскільки це можливо, і проводитися з урахуванням гідності, уразливості і особистих потреб кожного затриманого;

- поліція повинна, наскільки це можливо згідно з національним правом, негайно інформувати осіб, чия свобода була обмежена, про причини обмеження їх свободи і про будь-яке обвинувачення проти них, а також негайно інформувати таких осіб про процедуру, що стосується їх справи.

Закон України «Про Національну поліцію» розроблено з метою розбудови демократичної правової держави, підвищення ефективності

діяльності МВС України, беззастережного забезпечення конституційних прав і свобод громадян, їхньої особистої безпеки, законності і правопорядку.

Відповідно до ст.3 Закону України «Про Національну поліцію» у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами. Тобто, будь-яка діяльність поліцейських здійснюється відповідно до чинних нормативно-правових актів держави та загальних принципів організації та діяльності поліції.

Принципи поліцейської діяльності визначаються як основні положення, якими керуються відповідні органи та посадові особи у розв'язанні визначених перед ними завдань. Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 6).

Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації. Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності.

У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими.

У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками (ст. 7).

Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України (ст.8).

Поліція, здійснюючи свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України забезпечує:

- постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку;
- доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом;
- оприлюднення (поширення) інформації з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом.

Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції. Нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України (ст. 9).

Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Є незалежною у своїй діяльності від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях (ст. 10). Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського (ст. 12).

Забезпечення прав громадян при застосуванні поліцейських заходів працівниками Національної поліції

Зазначені положення нормативно-правових актів знайшли своє відображення у статті 29 Закону України «Про Національну поліцію» щодо застосування поліцейських заходів. Поліцейський захід - це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону про забезпечення використання покладених на поліцію повноважень.

Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції і має бути законним, необхідним, пропорційним і ефективним.

Поліцейські заходи використовують у публічному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у окремих сферах публічної діяльності, а механізм правового регулювання застосування поліцейських заходів встановлює підстави й порядок застосування відповідних превентивних або примусових заходів. Порядок застосування превентивних та примусових заходів здебільшого регулюють норми адміністративного права, що включають норми законодавства або адміністративно-правові норми актів виконавчих органів.

До видів поліцейських заходів можна віднести:

- превентивні поліцейські заходи,
- поліцейські заходи примусу
- заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що закріплені статтею 260 Кодексу про адміністративні правопорушення.

Стаття 31 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює превентивні поліцейські заходи до яких відносяться:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- 11) поліцейське піклування.

Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи.

Поліцейські заходи примусу (ст. 42 Закону «Про Національну поліцію»):

- 1) фізичний вплив (сила);
- 2) застосування спеціальних засобів;
- 3) застосування вогнепальної зброї.

Фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників.

Спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними

предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби:

- гумові та пластикові кийки;
- електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії;
- засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- засоби примусової зупинки транспорту;
- спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- службові собаки та службові коні;
- пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;
- засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.

Поліцейський за жодних обставин не може застосовувати заходи примусу, не визначені Законом. Поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату.

Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей - через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Працівники поліції при застосуванні фізичної сили, спецзасобів або вогнепальної зброї повинні звертати увагу на дотримання визначеного

законодавством порядку їхнього застосування, оскільки використання усіх їх поза межами, встановленими законодавством, становить собою порушення особистої фізичної недоторканості особи, що може бути кваліфіковано як форма нелюдського поводження чи, навіть, застосування тортур до осіб і їх катування, що є однозначно заборонено як форма незаконного та антигуманного впливу, що не може бути санкціонований жодною правовою системою (ст. 3 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини). Більше того, у разі, якщо в результаті застосування вказаних засобів працівниками поліції при виконанні ними своїх службових обов'язків поза встановленими законодавством підставами та порядком, особу було вбито, міжнародні судові та правозахисні інституції однозначно констатують порушення фундаментального права - права на життя. Досягнення розумного балансу між превентивними і силовими діями щодо правопорушень завжди є і буде однією з головних проблем стратегії поліцейської діяльності, тому встановлення обмежень прав і свобод, що можливі при застосуванні поліцейських заходів, повинно бути пропорційним цінностям правової держави, що захищається як основним законом, так і іншими законам держави.

2. Національна гвардія України як основний суб'єкт з припинення масових заворушень: стандарти застосування сили та вогнепальної зброї.

У відповідності до ст. 1 Закону України від 14.03.2014 р. «Про Національну гвардію України» Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони.

Основними функціями Національної гвардії України є (ст. 2 Закону):

- 1) захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом;
- 2) охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян;
- 3) участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;

4) забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб;

5) охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

6) охорона спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

7) охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

8) охорона центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

9) участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

10) участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності;

11) участь у припиненні масових заворушень;

12) участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

13) участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення;

14) участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

15) участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються;

16) участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

17) участь у виконанні завдань територіальної оборони;

18) оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, переліки яких визначаються Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

19) участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також ліквідації наслідків таких дій в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань.

Враховуючи вищевикладене, а також те, що Національна гвардія України законодавець визначив, як військове формування з є правоохоронним органом, оскільки:

а) до його основних завдань входить захист та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки (ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України»);

б) виконання ним правоохоронної функції визначено одним з головних завдань (ст. 1 Закону);

в) її співробітники виконують обов'язки на професійній основі (ст. 9 Закону);

г) працівники Національної гвардії України можуть мати спеціальні звання, формений одяг, знаки розрізнення (ст. 9, 20 Закону);

д) працівники Національної гвардії України мають право застосовувати заходи державного примусу (ст. 13, 15 Закону);

е) працівники Національної гвардії України мають додаткові соціально-правові гарантії (Розділ 6 Закону).

Під час виконання службових завдань особовий склад Національної гвардії України має право:

– у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»;

– затримувати, доставляти та/або передавати поліцейським, адміністрації об'єктів, що охороняються Національною гвардією України, осіб, які порушили встановлений перепускний режим або вчинили напад на об'єкт, що охороняється Національною гвардією України;

– затримувати, доставляти та/або передавати уповноваженим державним органам озброєних осіб під час здійснення антитерористичних операцій;

– затримувати осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, та осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, дезертирів;

– проводити огляд транспортних засобів і вантажів під час виконання Національною гвардією покладених на неї завдань в районі проведення антитерористичної операції або спеціальної операції, а також на контрольно-пропускних пунктах об'єктів, що охороняються Національною гвардією;

– застосовувати заходи фізичного впливу, а також зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю;

– взаємодіяти з уповноваженими посадовими особами правоохоронних органів, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Національна гвардія України відповідно до покладених на неї законом завдань та функцій зобов'язана забезпечувати захист та охорону життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань; брати участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку, у тому числі під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових заходів; вживати заходів щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

При здійсненні заходів щодо припинення масових заворушень Національна гвардія України координує діяльність сил та засобів правоохоронних органів, залучених до припинення зазначених протиправних дій. Організація діяльності Національної гвардії України з припинення масових заворушень, а також порядок її взаємодії під час виконання зазначеної функції з правоохоронними органами, іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування визначається Кабінетом Міністрів України.

У порядку та на підставах, визначених законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, військовослужбовці Національної гвардії України можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі національного персоналу або національного контингенту.

Національна гвардія України виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами, Збройними Силами України, Управлінням державної охорони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, органами державної влади, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями, а також спільно з адміністрацією та режимними органами об'єктів, що охороняються, та населенням.

Діяльність Національної гвардії України ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, позапартійності, безперервності, законності, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, відповідальності, централізованого керівництва та єдиноначальності.

У діяльності Національної гвардії України забороняється застосування тортур, катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Здійснюючи правоохоронну діяльність і взаємодіючи з правоохоронними органами, Національна гвардія більшою мірою, ніж Збройні сили України та інші військові формування, втручається у сферу прав і свобод людини і громадянина. Одним з визначальних принципів Воєнної організації держави є принцип дотримання прав і свобод людини та громадянина. Принцип дотримання прав і свобод людини та громадянина в діяльності Національної

гвардії закріпленій серед інших принципів у Законі України “Про Національну гвардію України”.

Дотримання як форма реалізації права означає утримання від вчинення дій, які перебувають під забороною і розглядається як пасивна поведінка, на відміну, наприклад, від виконання прав, що вимагають активних дій.

Принцип поваги прав людини належить до прав на гідність. Зміст принципу дотримання прав людини та громадянина в діяльності Національної гвардії розкрито в положеннях Закону “Про Національну гвардію України”, а саме що обмеження прав і свобод військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових обов’язків допустимо у межах, передбачених законодавством України.

З метою дотримання прав і свобод військовослужбовці Національної гвардії повинні чітко знати, коли, якими правовими актами, на який час і які саме права і свободи можуть бути обмежені.

Права і свободи людини та громадянина найістотніше обмежуються, коли військовослужбовці Національної гвардії застосовують фізичну силу, спеціальні засоби, зброю, бойову та спеціальну техніку. Це, передусім, стосується у права людини на життя й особисту (тілесну, фізичну) недоторканність. Загальні умови і межі застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї, бойової та спеціальної техніки передбачені Законом “Про Національну гвардію України”.

До завдань з’єднань і військових частин оперативного призначення, спеціальних моторизованих з’єднань і військових частин входить участь спільно з правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю. На військові частини спеціального призначення покладаються завдання: участь у роззброєнні та ліквідації незаконних збройних формувань, організованих злочинних груп, у припиненні масових заворушень, що супроводжуються збройним насильством, вилучення у населення зброї, що незаконно зберігається; участь в припиненні актів тероризму та в знешкодженні осіб, які захопили заручників.

Серед прав військовослужбовців Національної гвардії під час несення бойової служби, передбачених Законом України “Про Національну гвардію України”, можна виділити права, безпосередньо пов’язані із захистом прав і свобод людини та громадянина:

- припиняти злочини, адміністративні правопорушення та дії, що перешкоджають виконанню військовослужбовцями Національної гвардії службових обов’язків, вимагати від громадян дотримання громадського порядку;

- перевіряти у громадян документи, що посвідчують їхню особу, якщо є достатні підстави підозрювати їх у вчиненні злочину або адміністративного правопорушення;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення та направляти їх до органу або посадовій особі, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення;

- здійснювати адміністративне затримання осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з передаванням затриманих у поліцію;
- вживати необхідних заходів щодо забезпечення схоронності слідів злочину до прибуття представників територіальних органів поліції;
- затримувати та доставляти в поліцію осіб, які вчинили злочин або адміністративне правопорушення або замах на їх вчинення, або з метою встановлення їх особи.

Військовослужбовці Національної гвардії здійснюють доставлення фізичної особи у відповідні приміщення для складання протоколу про адміністративні правопорушення, а не адміністративне затримання, яке полягає в короточасному обмеженні свободи фізичної особи. Адміністративне затримання мають право здійснювати лише посадові особи, прямо зазначені в ст. 262 КУпАП, до переліку яких військовослужбовці Національної гвардії не входять. Строк адміністративного затримання, за загальним правилом, не повинен перевищувати три години (ст. 263 КУпАП), водночас доставлення необхідно здійснити в якомога коротший строк.

3. Особливості застосування примусових заходів в діяльності Державної прикордонної служби як правоохоронного органу спеціального призначення.

На Державну прикордонну службу України у відповідності до Закону України від 03.04.2003 р. «Про Державну прикордонну службу України» (надалі ДПС України) на ДПС України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Основними функціями Державної прикордонної служби України є:

- охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;
- здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення;
- охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;
- ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із законами України "Про розвідувальні органи України" та "Про оперативно-розшукову діяльність" ;

- участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів;
- участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України;
- участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб" ;
- охорона закордонних дипломатичних установ України;
- координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України.

Основними принципами діяльності Державної прикордонної служби України є:

- законність;
- повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина;
- позапартійність;
- безперервність;
- поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності;
- єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень;
- взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями при здійсненні покладених на Державну прикордонну службу України завдань;
- відкритість для демократичного цивільного контролю

Особливості тримання та охорони затриманих Державною прикордонною службою України мігрантів із нерегульованим статусом

Для виконання окремих завдань, Державна прикордонна служба України має право здійснювати адміністративне затримання осіб на підставах і на строки, визначені законами, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон України, стосовно яких прийнято в установленому порядку рішення про передачу їх прикордонним органам суміжної держави, на час, необхідний для такої передачі.

Інструкцію про Порядок тримання та затримання осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону затверджено Наказом МВС України від 30.03.2015 р. № 352. Тримання осіб затриманих в адміністративному порядку має відбуватися в спеціально обладнаних для цих цілей приміщеннях. Наразі в Україні існує 4 види закладів утримання мігрантів, які знаходяться під

юрисдикцією Державної прикордонної служби України.: Пункти тимчасового тримання (ПТТ), Спеціальні приміщення (СП), Пункти тимчасового перебування (ПТП), Пункти тимчасового розміщення біженців (ПТР).

Пункти тимчасового тримання (ПТТ) та спеціальні приміщення (СП)

ПТТ - спеціально обладнаний комплекс приміщень для тримання правопорушників, затриманих в адміністративному порядку та за підозрою у вчиненні злочину на підставі рішення слідчого у порядку передбаченому Кримінально-процесуальним кодексом України.

СП – спеціально обладнане приміщення для тримання правопорушників, затриманих в адміністративному порядку.

ПТТ створюються, як правило, у місцях дислокації органів Державної прикордонної служби України, СП створюються в місцях дислокації підрозділів охорони державного кордону.

Основне завдання - тримання та охорона затриманих осіб за рішенням Адміністрації Державної прикордонної служби України. Діяльність ПТТ будується на суворому дотриманні Конституції України, вимог Загальної Декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Конвенції ООН про статус біженців, інших міжнародних норм та стандартів поведження із затриманими особами та інших актів законодавства України. Відповідальність за дотримання законності в ПТТ несе начальник органу Державної прикордонної служби. Контроль за функціонуванням ПТТ здійснюється уповноваженим структурним підрозділом Адміністрації Державної прикордонної служби України. Нагляд за дотриманням законності в ПТТ (СП) здійснюється органами прокуратури України.

Обладнання пунктів тимчасового тримання та спецприміщень

ПТТ розміщуються в окремих будівлях, а якщо це неможливо, то в приміщеннях, повністю ізольованих від інших будівель та приміщень. Вхід у ПТТ здійснюється через контрольний-пропускний пункт (КПП). Відчинення дверей здійснюється старшим зміни охорони. Прогулянковий майданчик, який знаходиться на території ПТТ огорожується суцільним, без будь-яких виступів, цегляним або залізобетонним парканом заввишки не менше 2 метрів, над яким укріплюється металева арматурна решітка, яка по периметру обварюється металевим кутом і міцно кріпиться до паркану. У всіх камерах, коридорах та інших приміщеннях між віконними рамами встановлюються металеві ґрати. А віконні отвори зсередини мають бути захищені металевою сіткою і зсередини та ззовні армованим склом.

У кожній камері (спеціальному приміщенні) вивішуються розпорядок дня і календар, а також правила внутрішнього розпорядку. У місцях тримання затриманих поміщаються особи, які:

- затримані згідно зі статтею 106 КПК України за підозрою у вчиненні злочину, - до трьох діб;
- затримані в адміністративному порядку, - до трьох діб з письмовим повідомленням про це прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання або на строк до десяти діб з санкції прокурора, якщо

правопорушники не мають документів, що посвідчують їх особу, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон України і стосовно яких прийнято в установленому порядку рішення про передавання їх прикордонним органам суміжної держави на час, необхідний для такого передавання. Підготовкою матеріалів для продовження термінів тримання та у потрібних випадках, отриманням санкції прокурора для цього займаються підрозділи дізнання органів Державної прикордонної служби;

- затримані згідно з дорученнями правоохоронних органів України в пунктах пропуску через державний кордон та розшуковуються за підозрою у вчиненні злочину, переховуються від органів дізнання, слідства та суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання та в інших випадках, передбачених законодавством України - до передавання затриманої особи ініціатору доручення або визначеному в дорученні органу державної влади, але не більш як 3 доби.

У нормативних документах, зокрема Наказ Адміністрації ДПС України від 30.06.2004 р. №494 «Про затвердження Інструкції про порядок тримання осіб, затриманих органами Державної прикордонної служби України в адміністративному порядку за порушення законодавства про державний кордон України і за підозрою у вчиненні злочину» передбачений граничний термін тримання - 10 діб. Після його закінчення мігрантів із неврегульованим статусом необхідно доправляти до пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства.

Приймання до ПТТ здійснюється на підставі: рішення суду про затримання; протоколу затримання підозрюваного відповідно до статті 106 КПК України, який повинен відповідати вимогам, передбаченим чинним законодавством; протоколу про адміністративне затримання.

Під час приймання до ПТТ (СП) затриманим під підпис надається письмова інформація про їх права зрозумілою для особи мовою (включаючи право шукати притулку або статусу біженця) і обов'язки та правила внутрішнього розпорядку в ПТТ (СП), які розробляються і затверджуються в органах Державної прикордонної служби. У якості інформації можуть використовуватись буклети та дайджести міжнародних та правозахисних організацій з питань правового статусу біженців.

Перед поміщенням у ПТТ (СП) затримані особи, що вчинили злочин у порядку, передбаченому КПК України, підлягають особистому обшуку (затримані в адміністративному порядку - особистому огляду), а речі, які є при них, - догляду.

Затримані перед поміщенням у ПТТ підлягають медичному огляду та санітарній обробці. Облік затриманих ведеться в журналі реєстрації прибуття і вибуття затриманих осіб черговим зміни охорони ПТТ і щодня перевіряється начальником ПТТ з відповідними відмітками про результати перевірки. Порядок ведення зазначеного журналу реєстрації затриманих у СП перевіряє начальник підрозділу щодня за наявності затриманих.

Затримані розміщуються в ПТТ з дотриманням таких вимог ізоляції:

– чоловіки окремо від жінок;

- особи, затримані в адміністративному порядку та затримані за підозрою у вчиненні злочину, - окремо;
- сім'ї або одинокі батьки з дітьми розміщуються окремо від інших (у разі спроможності ПТТ);
- діти розлучені з сім'єю окремо від дорослих;
- особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину за однією і тією справою, а також затримані в адміністративному порядку за групове правопорушення, за письмовою вказівкою особи, яка провадить дізнання, або прокурора, - окремо один від одного;
- іноземці та особи без громадянства - окремо від інших осіб, а капітани (шкіпери) суден, їх власники, а також начальники лову - окремо один від одного та від інших членів даної команди за рішенням начальника органу Державної прикордонної служби України або начальника штабу цього органу;
- за письмовою вказівкою особи, яка провадить дізнання або прокурора, затримані за підозрою у вчиненні злочину можуть триматися окремо й на інших підставах.

Жінки можуть прийматися в ПТТ з дітьми у віці до 15 років.

Забороняється приймати в ПТТ (тримати у СП): заарештованих у дисциплінарному порядку військовослужбовців; військовослужбовців і працівників за трудовим договором частин, підозрюваних у вчиненні суспільно небезпечних дій, які містять ознаки злочинів, не пов'язаних з незаконним перетинанням кордону.

Новоприбулому затриманому начальник ПТТ (старший зміни охорони ПТТ) надає індивідуальне спальне місце (металеве або дерев'яне ліжко, прикріплене до підлоги). Затримані носять свій одяг і взуття. Особам, які не мають необхідного за сезоном одягу, додатково за розпорядженням начальника органу Державної прикордонної служби України може видаватись військове обмундирування без погонів та знаків розрізнення, строк ношення якого закінчився, або одяг, наданий благодійними організаціями.

Затримані забезпечуються триразовим гарячим харчуванням, яке відповідає культурним традиціям іноземців (у разі спроможності органів Державної прикордонної служби) згідно із затвердженими нормами. Затриманим особам згідно з опрацьованим начальником ПТТ і затвердженим начальником органу Державної прикордонної служби України розпорядком дня (але не менше ніж 2 години у світлий час доби) надається право на прогулянки, які здійснюються на прогулянковому майданчику ПТТ. Прогулянки проводяться, як правило, покамерно. Якщо на прогулянку виводиться одночасно більше 3 осіб, то до спостереження за ними та їх охорони залучається не менше 2 інспекторів, з яких один призначається старшим. Проведення прогулянок обліковується в журналі обліку прогулянок осіб, яких тримають у місці тримання.

До і після виведення затриманих на прогулянковий майданчик, приміщення і маршрут руху по ПТТ (камери - під час відсутності в них затриманих) ретельно оглядаються старшими інспекторами (інспекторами).

Про виявлення записок, предметів, написів, знаків та інших позначок начальник зміни охорони (інспектор) доповідає начальнику ПТТ, який після з'ясування обставин і встановлення осіб, які порушили правила внутрішнього розпорядку, доповідає про це рапортом начальникові органу Державної прикордонної служби України. Заборонені предмети вилучаються за актом, який підписують начальник ПТТ, начальник зміни охорони та особа, у якої вони вилучені.

Миття затриманих проводиться не менше одного разу на тиждень в окремих душових, про що зазначається в санітарному журналі. Дезінфекція одягу затриманих осіб у період їх тримання проводиться за медичними показаннями (вказівкою) медпрацівника, який обслуговує ПТТ.

Медичне обслуговування затриманих, у тому числі забезпечення медикаментами для надання невідкладної допомоги, здійснюється медичним працівником служби охорони здоров'я органу Державної прикордонної служби. Медичний огляд затриманих проводиться медичним працівником у кімнаті проведення медичних оглядів у присутності старшого зміни охорони або начальника ПТТ. Затримані жінки оглядаються у присутності жінок-військовослужбовців. Усі заходи обліковуються в санітарному журналі.

Книгами, газетами, журналами та іншими друкованими виданнями затримані забезпечуються з бібліотеки органів Державної прикордонної служби України. Вони видаються старшим зміни охорони в камери після підйому і вилучаються перед відбоєм. Іноземці за можливості забезпечуються газетами, журналами та іншими виданнями на відповідних іноземних мовах, виданими в Україні.

Затриманим дозволяється відправляти та отримувати листи та посилки, контактувати та одержувати побачення з представниками органів міграційної служби України, громадських організацій, юридичних консультацій, Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (далі - УВКБ ООН) в Україні та інших агенцій системи ООН або міжнародних організацій, проводити релігійні служіння та обряди у час, передбачений правилами внутрішнього розпорядку.

Затримані особи звільняються і вибувають з місць тримання у зв'язку із:

- закінченням термінів адміністративного затримання;
- закінченням термінів затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину;
- передаванням до органу міграційної служби України;
- передаванням до інших правоохоронних органів;
- прийняттям правового рішення за фактом правопорушення;
- поміщенням у медичні установи МОЗ України.

Затримані особи вважаються вибулими також у зв'язку зі смертю.

Затримані мають право звертатися зі скаргами, заявами та листами в державні органи, громадські організації та до посадових осіб, а також до Європейського суду з прав людини.

Для охорони затриманих осіб виставляється зміна охорони ПТТ (озброєні спеціальними засобами фізичного впливу): старший зміни, зовнішня і внутрішня охорона.

Особовий склад зміни охорони ПТТ (старші інспектори, інспектори) несе службу у повсякденних умовах зі спеціальними засобами активної оборони (гумовий кийок, наручники, газовий балончик).

Затримані особи виводяться з камер: для давання пояснень, проведення дізнання, слідчих дій або проведення інтерв'ю та інших заходів, що передбачені Законом України "Про біженців"; для ранкового і вечірнього туалету, справляння природних потреб, для прогулянок; для прибирання приміщень і території ПТТ, проведення особистого обшуку (особистого огляду), медичного огляду та санітарної обробки; для передавання конвою або для звільнення з-під варти.

Під час виведення затриманих до них може бути застосовано зв'язування рук або наручники. За межі органу Державної прикордонної служби України затримані конвоюються тільки у світлий час доби на автомашинах.

До затриманих можуть бути застосовані засоби фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальна зброя для припинення фізичного опору, насильницьких дій, безчинств, протидії законним вимогам посадових осіб ПТТ, якщо інші засоби не забезпечили виконання покладених на зміну охорони обов'язків. У разі неможливості уникнути застосування заходів впливу вони не повинні перевищувати заходи, необхідної для виконання покладених на зміну охорони ПТТ обов'язків, і мають завдавати як найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. У разі потреби зміна охорони ПТТ зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим. Застосуванню фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, якщо дозволяють обставини, мають передувати попередження про намір їх використання. Без попередження засоби фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальна зброя застосовуються, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян, посадовим особам і зміні охорони ПТТ. Забороняється застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності і неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, який загрожує життю й триманню затриманих чи інших осіб, або збройного нападу чи збройного опору. Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обставин, що склалися, характеру правопорушення і особи правопорушника.

Усі особи, щодо яких були застосовані засоби фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, підлягають обов'язковому медичному огляду. Про всі випадки застосування засобів фізичного впливу або спеціальних засобів, а також у випадках застосування вогнепальної зброї, негайно в письмовій формі повідомляють прокурора. Про всі перевірки ПТТ(СП) посадові особи роблять запис у журналі обліку перевірок ПТТ і СП керівництвом органів Державної прикордонної служби та представниками прокуратури. Відвідання і перевірки ПТТ також здійснюються уповноваженим

Верховної Ради України з прав людини, а інспектування - делегаціями Європейського Комітету проти тортур (ЄКПТ).

4. Забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в контексті концепції розвитку сектору безпеки і оборони України.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України одразу постало питання про ліквідацію в республіці радянської системи органів державної безпеки і створення нових державних інституцій, покликаних захистити її суверенітет та вирішувати інші завдання у сфері забезпечення національної безпеки. Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради по реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 року парламент ухвалив постанову "Про створення Служби національної безпеки України" (СНБ України). Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни. 25 березня 1992 року Верховна Рада прийняла Закон "Про Службу безпеки України, у відповідності до ч.1 ст.1 якого, Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України». Державна безпека – це складова національної безпеки., головним об’єктом якої, відповідно до ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України», є права й свободи людини і громадянина. Головним завданням Служби безпеки України у сфері забезпечення прав людини, відповідно до ст. 2 Закону України “Про Службу безпеки України”, є захист прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій та осіб. Служба безпеки України здійснює загально захисну діяльність, тобто захищає всі права, всіх індивідів, і конкретно захисну діяльність – захищає конкретні права конкретних індивідів як у порядку виконання законодавчих обов’язків, так і за особистими зверненнями громадян до Служби безпеки.

Чинним законодавством України визначено, що діяльність Служби безпеки України має здійснюватися на основі принципів:

- законності;
- поваги і дотримання прав та свобод людини і громадянина;
- позапартійності;
- безперервності;
- конспірації, поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності;
- комплексного використання правових, профілактичних та організаційних заходів;
- адекватності заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам;

- взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами;
- підконтрольності та підзвітності відповідним органам державної влади в межах, передбачених законом.

Використання Служби безпеки України в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, в Службі безпеки України забороняється.

Служба безпеки України інформує про свою діяльність через засоби масової інформації, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку. Постійний контроль за діяльністю Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства здійснюється Верховною Радою України, Президентом України та уповноваженими ним державними органами.

Про особливу важливість для СБУ прав і свобод особи свідчить те, що ст. 3 Закону України від 25.03.1992 р. «Про Службу безпеки України» проголошує одним із принципів діяльності СБУ повагу до прав і гідності особи. Цей принцип деталізований у ст. 5 Закону:

1. Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України.

2. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно законодавством.

3. Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

4. Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Служба безпеки України - це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України і підпорядкований Президенту України. В оперативно-службовій діяльності Служба безпеки України дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації.

У відповідності до ст. 19 Закону України «Про національну безпеку України» Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

- 1) протидію розвідувально-підривній діяльності проти України;
- 2) боротьбу з тероризмом;
- 3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;
- 4) охорону державної таємниці.

Рекомендована література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
4. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 27. Ст. 82.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/card2#Card>
6. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#n8>
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Офіційний вісник України. 2014. № 87. Ст. 2471.
8. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
9. Інструкція про порядок тримання та затримання осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону: Наказ МВС України від 30.03.2015 р. № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text>

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте організаційно-правові засади поліцейської діяльності в Україні.
2. Розкрийте сутність основних напрямків та критеріїв оцінки діяльності поліції в сфері забезпечення прав і свобод людини.
3. Охарактеризуйте превентивні поліцейські заходи. Розкрийте сутність примусових поліцейських заходів.
4. Назвіть умови застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки військовослужбовцями Національної гвардії України під час реалізації громадянами права на політичний протест.

5. Охарактеризуйте призначення та завдання Державної прикордонної служби України. Окресліть процедуру адміністративного затримання осіб працівниками ДПС України.

6. Дотримання прав людини в оперативно-службовій діяльності Служби безпеки України.

Тестові завдання:

1. Де поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю (стаття 46 Закону України «Про Національну поліцію»)?

- а) в закладах освіти;
- б) в лікувальних закладах;
- в) в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам.
- г) в закладах дошкільної освіти.

2. У якій формі поліцейський зобов'язаний повідомити свого керівника про застосування до особи спеціального засобу?

- у письмовій формі;
- а) в усній формі;
- б) в будь-якій можливій формі;
- в) в разі неможливості повідомити керівника в письмовій формі поліцейський повинен проінформувати його в усній формі, в тому числі за допомогою засобів зв'язку, та невідкладно вжити заходів для повідомлення у письмовій формі.

3. У яких випадках поліцейський має право на застосування вогнепальної зброї у місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях?

- а) в разі вчинення злочину проти держави;
- б) в разі затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- в) в разі переслідування особи, яку підозрюють у вчиненні особливо тяжкого злочину;
- г) в разі необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності.

4. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» застосування вогнепальної зброї є:

- а) .... найбільш ефективним превентивним заходом;
- б) .... найбільш суворим превентивним заходом;
- в) .... заходом крайньої необхідності;
- г) .... найбільш суворим заходом примусу.

5. Що з наведеного відноситься до процесуальних прав, які має кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення ?

- а) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту;

- б) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд;
- в) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- г) усі варіанти є правильними.

Практичні завдання:

1. 07 липня 2017 р. (недільним ранком) близько 9.40 год до поліції звернувся громадянин Петренко з повідомленням про те, що по вул. Європейській 16 здійснюється будівництво котеджу громадянином Михайловим. Будівельні роботи супроводжуються гучним гуркотінням будівельної техніки. На зауваження та вимогу припинити роботу у вихідний представник власника котеджу вигнав заявника, погрожуючи розправою за незаконне проникнення до приватної території. Припинити гуркотіння відмовився. Громадянин Петренко також повідомив, що до забудовника уже застосовувалися заходи стягнення з порушеного питання. *Які дії поліцейських є правомірними у зазначеній ситуації?*

2. Ідучи вулицею, Ви побачили, як патрульний поліцейський зупинив двох перехожих чоловіків. Підійшовши ближче, Ви почули, що патрульний вимагає від них надати документи, які посвідчують їхню особу. На цю вимогу чоловіки повідомили, що вони брати і вийшли прогулятися містом, а документів не взяли. Одночасно вони запитали поліцейського, з чим пов'язані їхнє зупинення та нагальна вимога перевірки особи? Громадяни запропонували поліцейському надати своє службове посвідчення, але останній не зробив цього. У зв'язку з тим, що зупинені особи почали голосно обурюватися діями патрульного, який вже почав рукою проводити по поверхні їхнього одягу в пошуках сторонніх предметів, та заявили про свою незгоду з такою перевіркою, поліцейський повідомив, що їх затримано й вони мають пройти до поліцейського відділку. *Визначте, чи може поліцейський зупиняти громадян для перевірки, вимагати документи, що посвідчують особу та робити поверхневий огляд одягу з метою виявлення будь-яких речей або предметів, а також обмежувати пересування особи (затримання).*

3. До громадянина О. Семенова подзвонив у двері дільничний офіцер поліції, який пояснив, що він прийшов із колишньою дружиною його сусіда І. Котлярова, щоб вона забрала свої речі, оскільки господар квартири зачинився в хаті, нікому не відчиняє і не хоче віддавати особисті речі дружини. Дільничний офіцер поліції попросив громадянина Семенова (сусіда) бути свідком відкриття замка квартири І. Котлярова слюсарем ОСББ та засвідчити факт, що колишня дружина І. Котлярова збрала та забрала лише речі, що належать особисто їй. *Чи мають право поліцейські проникати до житла чи іншого володіння особи? Якщо мають, то в яких випадках?*

4. 24 січня 2021 р., в пункт пропуску "Херсон-авіа" рейсом зі Стамбула прибув громадянин Туреччини. Під час перевірки документів прикордонники Херсонського загону встановили, що він перебуває у міжнародному розшуку за базою даних Інтерполу (розшукується правоохоронними органами Франції за вчинення кримінального злочину, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів). *Назвіть алгоритм подальших дій працівників ДПС України.*

5. Користуючись Законом України «Про Національну поліцію» та Законом України «Про Національну гвардію України» заповніть порівняльну таблицю «Національна поліція України та Національна гвардія України: завдання, компетенція при припиненні масових заворушень».

Закон України «Про Національну поліцію»	Закон України «Про Національну гвардію України»
Стаття 2. Завдання поліції	Стаття 2. Основні функції НГУ
Стаття 23. Основні повноваження поліції	Стаття 12. Обов'язки НГУ
Стаття 30. Види поліцейських заходів	Стаття 13. Права військовослужбовців НГУ
Стаття 45. Застосування спеціальних засобів	Стаття 17. Застосування спеціальних засобів

ТЕМА 5. РІВНІСТЬ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Поняття дискримінації.
2. Толерантність та недискримінація: зміст та особливості нормативно-правового регулювання.
3. Соціально вразливі групи: стандарти неупередженості в діяльності правоохоронних органів.
4. Етнічний профайлінг: заходи протидії.

Мета: набути цілісного уявлення про стандарти неупередженості в діяльності правоохоронних органів; засвоїти особливості нормативно-правового регулювання запобігання дискримінаційних практик, з'ясувати особливості роботи із соціально вразливими групами; ознайомитись з заходами протидії етнічному профайлінгу.

Перелік ключових термінів і понять з теми: правоохоронні органи України; дискримінація, дискримінаційні практики, легітимна мета, захищена ознака, антидискримінаційне право, антидискримінаційне законодавство. толерантність; інтолерантність, ксенофобія, расизм, соціально вразливі групи, мультікультуралізм; комунікація; право; етнічний профайлінг.

1. Поняття дискримінації.

Загальні принципи рівності та, відповідно, недискримінації, встановлені Основним Законом – Конституцією України. Так, стаття 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Аналогічні гарантії рівності та заборони дискримінації містяться й у низці нормативних актів міжнародного права, які в різні часи були ратифіковані Україною, ставши невід'ємною частиною національного законодавства. До таких актів, серед іншого, належать:

1. Загальна декларація прав людини (статті 1, 2 і 7);
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (статті 2, 3 і 26);
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (статті 2 і 3);
4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;
6. Конвенція про права інвалідів;
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 14), а також Протокол № 12 до неї;
8. Європейська соціальна хартія (переглянута) (статті 4 та Е);
9. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин (стаття 4) тощо.

Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 дискримінація - ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Оскільки разом із цим терміном Закон дає визначення й окремим формам дискримінації, то для коректного і послідовного правозастосування варто пам'ятати, що термін «дискримінація» носить узагальнюючий характер. З метою уникнення двозначності його не варто безпосередньо застосовувати для кваліфікації тих чи інших конкретних ситуацій (рішень, дій або бездіяльності) як порушень антидискримінаційного законодавства. Цій меті слугують саме

окремі форми дискримінації. Водночас, цінність загального визначення дискримінації полягає у тому, що воно виокремлює ключові принципи, що дозволяють визначати, в яких випадках розрізнення між особами або групами осіб становитиме дискримінацію в будь-якій формі. Таких принципів чотири:

1. Наявність порушення (обмеження у визнанні, реалізації або користуванні) прав і свобод.

2. Наявність певної захищеної ознаки, на підставі якої відбувається розрізнення.

3. Відсутність правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, для досягнення якої проводиться розрізнення.

4. Недотримання принципу пропорційності (належності та необхідності) між метою розрізнення та способами її досягнення.

Закон встановлює перелік ознак, за якими заборонена дискримінація: раса; колір шкіри; політичні переконання; релігійні та інші переконання; стать; вік; інвалідність; етнічне походження; соціальне походження; громадянство; сімейний стан; майновий стан; місце проживання; мова або інші ознаки (тобто перелік не є вичерпним). Різниця в поводженні вважається дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного і розумного виправдання, або, іншими словами, якщо різниця в поводженні не переслідує правомірну мету та якщо немає розумної пропорційності між використовуваними засобами і цією метою. Мета обмеження має бути встановлена законом.

Перелік підстав для встановлення обмежень щодо реалізації певних прав людини, який за певних обставин може вважатися законним, є досить вузьким, переважно визначений в тексті відповідних статей Конституції, і включає в себе:

а) інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки;

б) запобігання заворушенням чи злочинам;

в) охорону здоров'я чи моралі;

г) захист репутації чи прав інших осіб;

ґ) запобігання розголошенню конфіденційної інформації;

е) підтримку авторитету і безсторонності правосуддя.

Також, гарантії недискримінації в тому чи іншому вигляді містяться майже у кожному галузевому законі, починаючи, наприклад, від Закону України «Про освіту» (стаття 3) та закінчуючи Законом України «Про державну службу» (стаття 4).

Розрізняють пряму та непряму дискримінацію.

Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Як ідентифікувати пряму дискримінацію? (зазначений алгоритм запропоновано у Посібнику для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування «Запобігання та протидія дискримінації в Україні»,

розробленого Пономарьовим С.Ю., Федорович І.Ю.) Розглянемо найбільш важливі елементи, які допоможуть нам встановити, чи мала місце пряма дискримінація в тій чи іншій ситуації.

1. Чи має особа, яка скаржиться на дискримінацію, певну ознаку, за якою заборонена дискримінація?

2. Якщо встановлено, що особа чи група осіб мають ознаку, за якою заборонена дискримінація, потрібно встановити, чи була саме ця захищена ознака причиною відмінності у поводженні, яка призвела до порушення прав.

3. Оскільки пряма дискримінація є «менш прихильним ставленням [...] в аналогічній ситуації», то її встановлення завжди вимагає проведення порівняння між особою або групою осіб, які, як передбачається, через свою певну ознаку зазнали менш прихильного ставлення, та іншою особою або групою осіб, які такого ставлення не зазнали або не могли б зазнати у зв'язку з тим, що їхня відповідна ознака є відмінною. При цьому треба зазначити, що від коректного вибору компаратора (тієї особи або групи осіб, з якою проводиться порівняння) у значній мірі залежить результат справи.

При визначенні, чи має місце пряма дискримінація порівняння проводиться:

1) за ознакою статі – між особою жіночої статі та особою чоловічої статі;
2) за ознакою національності – між особою, яка через свою конкретну національність зазнала відмінного ставлення, та особою з іншою національністю, перш за все «титульною»;

3) за ознакою громадянства – між особою з іноземним громадянством або без громадянства та особою, яка має громадянство держави, в якій інцидент мав місце;

4) за ознакою сексуальної орієнтації - між гомосексуальною/бісексуальною особою та гетеросексуальною особою;

5) якщо мова йде про права, пов'язані або залежні від факту проживання осіб однією сім'єю, то між одностатевими та різностатевими парами, які проживають разом, але не перебувають у шлюбі.

4. Наявність наміру (умислу) в особи, яка створила ситуацію різного, менш прихильного ставлення, чим обмежила інших осіб у визнанні, реалізації або користуванні тим чи іншим правом, для встановлення факту прямої дискримінації не має значення. Саме тому Законом пряма дискримінація визначається як «ситуація», бо серед іншого вона може виникати й у результаті певних рішень, дій або бездіяльності, дискримінаційність яких не була цілком та могла навіть не передбачатися. Важливо також звернути увагу на те, що прямою дискримінацією вважається не тільки різне поводження з особами або групами осіб, які перебувають в аналогічній ситуації, але і його дзеркальна протилежність – однакове поводження з особами або групами осіб, які перебувають у сутнісно різних ситуаціях. Цей принцип чітко встановлено міжнародною та європейською судовою практикою, зокрема й практикою Європейського суду з прав людини.

Непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил,

вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Як ідентифікувати непряму дискримінацію? Ключовим для визначення непрямой дискримінації є наявність певних правил, правових норм, критеріїв оцінки, стандартів тощо, які є нейтрально сформульованими, мають загальний характер і поширюються на всіх осіб або груп осіб без винятку.

1. Визначити вплив нейтрально сформульованих норм, правила або критерію мають на ситуацію різних осіб або груп осіб за їхніми певними ознаками на підставі статистичних даних. Тут варто зауважити, що подібний аналіз може також передувати безпосередньому набуттю чинності нормою, запровадженню правила чи критерію. Зокрема це можна робити при розробці відповідних нормативних актів у рамках оцінки ймовірних ризиків від їх застосування.

2. Провести порівняння ситуації, в якій опинилася така група осіб, із ситуацією її відповідного компаратора, якщо внаслідок аналізу виявиться, що застосування певної норми, правила або критерію має негативний вплив на певну групу осіб, наступним кроком має стати. У цьому випадку порівняння для встановлення непрямой дискримінації є ідентичним тому, яке проводиться для встановлення прямої дискримінації.

3. Провести аналіз «інтенсивності»/«значущості» негативного наслідку від застосування певної норми, правила або критерію для певної групи. По-перше, як і в контексті будь-якої іншої форми дискримінації, цей негативний наслідок має призводити до відчутного обмеження в реалізації особою або групою осіб своїх прав і свобод. По-друге, для встановлення факту непрямой дискримінації від застосування норми, правила або критерію має «постраждати» через їхні певні ознаки статистично більше представників однієї групи осіб, ніж представників іншої групи осіб, з якою проводиться порівняння. Так, якщо ми проводимо порівняння між жінками і чоловіками з метою виявлення непрямой дискримінації за ознакою статі, то дані мають підтверджувати, що порівняно більша кількість жінок опинилася в менш вигідному становищі внаслідок застосування певної норми або правила, ніж кількість чоловіків.

4. Важливо відповісти на два запитання:

а) Чи застосоване правило/норма переслідують законну та обґрунтовану мету?

б) Чи таке правило/норма є доречним та необхідним в демократичному та правовому суспільстві? Чи можливо досягти мети, для досягнення якої створено правило/норму, іншим способом, без обмеження прав певних осіб/груп осіб?

Ці критерії оцінювання ситуації повинні застосовуватися навіть до тих вимог чи правил, які не є офіційно закріпленими. Іншими словами, чи була

вимога/правило законною, повинно оцінюватися індивідуально в кожному окремому випадку.

2. Толерантність та недискримінація: зміст та особливості нормативно-правового регулювання.

Розбудова демократичної держави в Україні та докорінне реформування правоохоронних органів, закріплення партнерської моделі взаємовідносин правоохоронців та суспільства, забезпечення реальної громадської й особистої безпеки актуалізують питання щодо толерантності в стосунках між працівниками правоохоронними органами та громадянами.

Дискримінація - негативне явище для будь-якого суспільства, оскільки роздрібнює його, створює ворожі настрої в населення, гальмує розвиток громадянського суспільства, а відтак і самореалізацію кожної окремої людини як його складової. **Принцип недискримінації** означає заборону необґрунтованого відмінного ставлення (встановлення розрізень, винятків, обмежень чи переваг) до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, чи однакового підходу до осіб, які перебувають у кардинально різних ситуаціях.

Принцип недискримінації Законодавство України, згідно зі статтею 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак:

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
- 3) повагу до гідності кожної людини;
- 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Вітчизняне законодавство виділяє складові принципу недискримінації, перелічені вище, однак не дає йому окремого визначення. Для розуміння того, що є принципом недискримінації в міжнародному та європейському праві, яке український законодавець у цій сфері використовує як модель, відзначимо такі його основні принципи:

1. Однакове поводження з особою або групою осіб, яка попри свої захищені ознаки перебуває в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб;

2. Різне поводження з особою або групою осіб, яка через свої захищені ознаки перебуває у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб;

3. Відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особами або групами осіб.

Оскільки дискримінація призводить до обмеження або унеможливлення здійснення прав і свобод на рівних підставах, то її заборона розглядається як один із шляхів забезпечення рівності всіх людей. Право на захист від дискримінації є одним із фундаментальних прав людини, яке визнане міжнародним правом і має бути забезпечене сучасними державами. Відповідно до Конституції України, загально визнаних принципів і норм міжнародного

права та міжнародних договорів України всі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації. У Конституції України передбачено 15 статей, в яких йдеться про рівність особи. Це положення про рівність як основоположну засаду конституційно-правового статусу людини і громадянина (ст. 21 і ст. 24); національний правовий режим для іноземців та осіб без громадянства (ст. 26); рівне право громадян доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38); державну гарантію рівних можливостей громадян у виборі професії та роду трудової діяльності (ст. 43); рівні права і обов'язки членів подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51); рівність дітей у правах незалежно від походження і народження (ст. 52); принцип рівного виборчого права (ст. 71, ст. 76, ст. 103, ст. 136, ст. 141); рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (ст. 13); рівноправність усіх професійних спілок та рівність перед законом об'єднань громадян (ст. 36); рівність учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 129). Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини (ЄКПЛ) у 1997 році, а у 2006 році – Протокол №12 до ЄКПЛ, який забезпечує окреме право на захист від дискримінації. Було ратифіковано сім із дев'яти основних угод ООН із прав людини: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Конвенцію про права дитини; і Конвенцію про права осіб з інвалідністю.

Отже, принцип недискримінації, встановлений статтею 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», передбачає незалежно від певних ознак:

1. забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
2. забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
3. повагу до гідності кожної людини;
4. забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Водночас, міжнародні документи визначають серед керівних принципів рівності та недискримінації ще й Принцип зобов'язань держави, знати який важливо для діяльності правоохоронних органів: обов'язок поваги прав вимагає від держави (осіб і організацій, які її представляють) не порушувати права людини; обов'язок захисту прав вимагає від держави запобігати порушенням з боку третіх осіб (недержавних суб'єктів); обов'язок виконання прав вимагає від держави забезпечити всебічну реалізацію прав.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дія Закону поширюється на відносини між юридичними особами публічного та приватного права, місцезнаходження яких зареєстровано на території України, а також фізичними особами, які перебувають на території України, зокрема в таких сферах суспільних відносин: громадсько-політична діяльність; державна служба та служба в органах місцевого самоврядування; правосуддя; трудові відносини, у тому

числі застосування роботодавцем принципу розумного пристосування; охорона здоров'я; освіта; соціальний захист; житлові відносини; доступ до товарів і послуг; інші сфери суспільних відносин. Отже, в роботі правоохоронних органів дотримання принципу недискримінації є обов'язковим.

Аналіз низки рішень Європейського суду з прав людини дає можливість стверджувати щодо певного розмежування ним принципів недискримінації та правової рівності. Перша з означених засад відіграє досить вагомий роль, оскільки її реалізація впливає на можливість використання людиною її конституційних прав і свобод. Ці принципи хоч і є близькими, проте мають різний зміст та відрізняються за своєю суттю. Принцип рівності ґрунтується на створенні рівних умов для реалізації особою належних їй прав, принцип недискримінації – створює умови, за яких встановлюється неприпустимість обмеження прав, свобод і юридичних обов'язків залежно від антропологічних, соціальних ознак. Недискримінація є невідчужуваною та тісно пов'язаною не лише із принципом рівності, а й із засадами справедливості, об'єктивності, пропорційності, верховенства права та поваги до прав людини.

В сучасному суспільстві принцип толерантності є однією з найважливіших та найнеобхідніших умов миру і національного порядку в суспільстві. 28-ю сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. була прийнята Декларація принципів толерантності. Автори Декларації, розробляючи цей документ, виходили з положень Статуту ООН про те, що народи Об'єднаних націй сповнені рішучості врятувати майбутні покоління від загрози війни. Вони нагадували людству про те, що в преамбулі Статуту ЮНЕСКО, затвердженого 16 листопада 1945 р., підкреслюється, що мир повинен базуватися на інтелектуальній і моральній солідарності людства. Відповідно до ст. 1 Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, *«толєрантність»* означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру». «Терпимість до проявів інакшості» - під цим лозунгом явище толерантності крокує міжнародно-правовими актами. «Толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* - «нести», «тримати», «терпіти». Це дієслово застосовувалося у тих випадках, коли було необхідно «нести», «тримати» у руках яку-небудь річ. Толерантність - це, у першу чергу, чемність, яка потребує деякої стриманості та яка дозволяє ставитися до «Іншого», не такого, як «Я», з позиції «Рівного». Свого поширення термін «толєрантність» набув у його англійській інтерпретації - *tolerance*, - де поряд з «терпимістю» він означає також «допускати».

Класифікація видів толєрантності за соціальними сферами (за І.В. Галицьким) виглядає таким чином:

1) *гендерна толєрантність* – неупереджене ставлення до представників іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) *вікова толерантність* – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком;

3) *міжнаціональна толерантність* – неупереджене ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинуватості»;

4) *расова толерантність* – відсутність упереджень до представників іншої раси;

5) *релігійна толерантність* – неупереджене ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

6) *географічна толерантність* – неупередженість до жителів не великих або провінційних міст, сіл й інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

7) *міжкласова толерантність* – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих;

8) *фізіологічна толерантність* – терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

9) *політична толерантність* – неупереджене ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

10) *сексуально орієнтована толерантність* – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

11) *маргінальна толерантність* – терпиме ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених тощо.

Явищами, протилежними толерантності, є інтолерантність, дискримінація, ксенофобія, які призводять до погіршення відносин у суспільстві, сприяють зростанню напруженості і виникненню конфліктів у соціумі, можуть мати національні масштаби. Інтолерантність розглядається як неприпустима, нетерпима поведінка, неприйняття чужої думки. Ксенофобія має грецьке походження від слів ξένος (ксенос) - "чужинець", "незнайомиць" та φόβος (фобос), що означає "страх" – хворобливий стан, який виявляється у нав'язливому страху перед чужинцями чи просто чимось незнайомим, чужоземним. У ксенофобії існує багато проявів – расизм, антисемітизм, упереджене ставлення до інших національностей, ісламофобія та інша релігійна нетолерантність, дискримінація біженців, мігрантів і т.п. Багато хто вважає, що саме ксенофобія є першопричиною усіх видів дискримінації, адже ми дискримінуємо того, хто не такий, як ми, не схожий на нас Найбільш небезпечним і розповсюдженим проявом ксенофобії вважається расизм. Расизм – це сукупність концепцій, що ґрунтуються на уявленнях про психічну та біологічну нерівноцінність людських рас. Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання щодо порушення принципів рівності та недискримінації. В ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) зазначено: “Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших

переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою”.

Отже, принцип недискримінації є одним з основоположних і загальних принципів, що стосуються захисту прав людини. Тому заборона дискримінації конкретизується в інших положеннях Конвенції і протоколів до неї. Проблеми взаємодії різних культур та етносів є надзвичайно актуальними для сучасного українського суспільства, однією з основних ознак якого став мультикультуралізм. Мультикультуралізм – теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різнорідних культурних груп. Він утверджує повагу до розбіжностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності.

3. Соціально вразливі групи: стандарти неупередженості та недискримінації в роботі правоохоронних органів.

До соціально вразливих зазвичай відносять осіб або категорії осіб, які через вік, погане здоров'я, недуги, статус меншини чи безправне становище в суспільстві перебувають під загрозою з точки зору охорони здоров'я чи соціального, економічного чи політичного погляду.

У Довіднику для працівників поліції наведено критерії, що використовуються для визначення категорій, які можна вважати соціально вразливими, тісно пов'язані з тим, наскільки ці групи людей маргіналізовані, соціально відчужені, наскільки в них обмежені можливості й дохід, наскільки вони страждають від будь-яких зловживань, упередження та стереотипів, дискримінації, бідності й пов'язаних ризиків тощо. *Приклади груп, яких можна вважати соціально вразливими й відтак такими, що мають більші шанси потрапити в ризиковані ситуації:*

- ✓ люди з інвалідністю;
- ✓ люди з ВІЛ;
- ✓ літні люди;
- ✓ етнічні меншини;
- ✓ шукачі притулку;
- ✓ біженці;
- ✓ ВПО;
- ✓ бездомні люди;
- ✓ діти;
- ✓ одинокі матері;
- ✓ сироти тощо.

Європейський кодекс поліцейської етики містить конкретні рекомендації для поліції під час роботи з національними меншинами та соціально вразливими особами, зокрема:

- поліція має виконувати свої завдання справедливо, здебільшого керуючись принципами неупередженості та недискримінації.
- працівники поліції повинні діяти з особливою увагою до ситуації осіб, що належать до особливо вразливих груп.

– поліцейські розслідування мають бути об'єктивними, справедливими, чутливими й адаптованими до спеціальних потреб осіб, як-от дітей, неповнолітніх, жінок, меншин, у тому числі національних меншин і соціально вразливих осіб.

– поліція повинна без дискримінації забезпечувати необхідну підтримку, допомогу й інформацію для жертв злочинів.

Рекомендація №11 Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ECRI) стосується саме поліції та подолання расової дискримінації. Вона охоплює важливі принципи, що актуальні для поліції:

– Расовий й етнічний профайлінг з боку поліції має бути заборонений.

– Контроль, спостереження чи розслідування мають здійснюватися на підставі обґрунтованих підозр, а не етнічного походження.

– Расова дискримінація чи расово зумовлені неправомірні дії поліції мають ефективно розслідуватися.

– Поліція повинна враховувати расистську мотивацію звичайних правопорушень.

– Поліція повинна налагодити діалог і співпрацю з представниками груп меншин.

– Поліція повинна вербувати у свої лави представників недостатньо представлених груп меншин.

4. Етнічний профайлінг («етнічно-вибірковий підхід»): заходи протидії.

Профайлінг – це напрямок психологічної науки, який дозволяє розпізнавати невербальні компоненти, що застосовуються у міжособистісному спілкуванні. Технологія профайлінгу використовується у сфері бізнесу з метою ефективного проведення переговорів. Профайлери (спеціально підготовлені фахівці) спостерігають за жестами, проявом емоцій, тобто – невербалікою людини. За певних умов профайлінг, як технологія, може включати в себе додаткове опитування з метою виявлення тих чи інших прерогатив у поведінці особи, тобто – вербальну компоненту. Профайлери відзначають невідповідність (неконгруентність) між вербальним і невербальним способами поведінки.

На сучасному етапі профайлінг є дуже поширеним методом, який застосовують служби безпеки в аеропортах для визначення осіб, що здатні здійснити злочинні діяння (наприклад, терористи). Окрім фахівців-профайлерів службами безпеки використовується технічний профайлінг (наприклад, камери відеоспостереження, «поліграф» тощо).

Досліджуючи аспекти профілактики та запобігання проявам етнопрофайлінгу, О. Катуніна, зазначає, що *профайлінг* в міжнародній юридичній практиці розуміється як практика поліції, згідно з якою певний набір характеристик (профілів) використовується для пошуку і затримання особи, яка вчинила злочин (*кримінальний профайлінг*), або для виявлення осіб, які, можливо, мають відношення до злочинної діяльності (*поведінковий*

профайлінг). Кримінальний та поведінковий профайлінг є допустимими та законними засобами, які дозволяють максимально ефективно розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів.

Етнічний профайлінг визначається як прояв ксенофобії та расової дискримінації. Під *етнічним профайлінгом*, в найбільш широкому сенсі, розуміється будь-яка дія, вчинена представником влади відносно особи, або групи осіб з метою забезпечення безпеки або громадського порядку, яка базується на її фактичному або уявному членстві в групі, визначеної за расовою ознакою, кольором шкіри, етнічним чи національним походженням, або релігією без фактичних підстав чи обґрунтованої підозри, що призвело до нерівного поводження з цією особою або групою. Неетична практика застосування етнопрофайлінгу в Європі розглядається як форма дискримінації з боку правоохоронних органів.

Вперше дані стосовно етнічного профайлінгу з боку американських поліцейських як виду расової дискримінації щодо афро-американців згадуються у 1996 році. Мова йшла про групу афро-американців, затриманих за незаконне перевезення наркотиків. Позивачі стверджували в суді, що їхнє затримання незаконне, оскільки стало результатом антиконституційної практики етнічного профайлінгу: поліція спеціально «полювала» саме за цією етнічною групою автомобілістів. Це твердження було переконливо продемонстроване статистичним дослідженням, представленим професором Дж.Ламбертом. Доповідь показала: не дивлячись на те, що тільки 13,5 % всіх водіїв на дорозі є афро-американцями, 37,4 % водіїв, зупинених для перевірки поліцією, були представниками цієї етнічної групи. Такі дані можуть свідчити тільки про одне – про спеціальний, дискримінаційний підхід поліції. Підрахунок показав, що шанси чорношкірого на контакт з поліцією майже в 5 разів вище, ніж білого. Все це переконало Суд у тому, що поліція штату, дискримінаційно переслідуючи чорношкірих, порушує Конституцію. Це привело Суд до того, що докази, отримані шляхом цієї практики, були знехтувані, а сама практика етнічного профайлінгу визнана незаконною.

Фактично етнічний профайлінг базується на припущенні про наявність зв'язку між схильністю до вчинення правопорушень та етнічним походженням. Зазначений підхід описує практику використання працівниками правоохоронних органів узагальнень, які ґрунтуються на національності, етнічному походженні чи релігії, але не на об'єктивних поведінкових критеріях в якості підстав для підозри в причетності до злочинної діяльності. На практиці етнічний профайлінг проявляється в більш прискіпливій увазі працівників правоохоронних органів до осіб, які відрізняються своєю зовнішністю від представників так званої «титольної» нації, більш частій перевірці документів, вуличних оглядах, затриманні та доставленні до підрозділів поліції (міліції) без достатніх на те підстав.

У міжнародній правозахисній практиці етнічний профайлінг вважається різновидом дискримінації за етнічним чинником (власне, походження, національність, що виражається в зовнішності). Цілий ряд міжнародних договорів, визнаних Україною, прямо забороняє таку практику як вид

дискримінації. Наприклад, стаття 5 Конвенції ООН проти расової дискримінації забороняє расову дискримінацію відносно свободи пересування, а також вимагає рівного відношення з боку органів адміністративної юстиції (правоохоронних органів). Міжнародна Конвенція про цивільні і політичні права забороняє расову дискримінацію відносно «права на свободу і безпеку особи» (стаття 26). Більше того, Конвенція прямо і беззастережно забороняє довільні затримання, вказуючи, що затримання, будь-яке обмеження свободи особи повинні бути обґрунтованими і відповідати передбаченій законом процедурі (статті 2, 9, 14). Ухвалена в 2000 році ООН офіційна Програма дій Міжнародної конференції ООН проти расизму закликала держави не допускати і усувати «феномен, відомий як расовий профайлінг» (стаття 72 Дурбанської декларації проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та інших форм нетерпимості). Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує (статті 5 (1), 6 (1), 14) держави-учасники не допускати й усувати практику етнічного профайлінгу, забезпечити рівне поводження з людьми у сфері юстиції. А стаття 1 (2) Протоколу № 12 Конвенції, прийнятого в січні 2005 року, прямо забороняє дискримінацію з боку «будь-якого публічного органу» і на будь-якій підстав.

Щодо протидії етнічному профайлінгу ЕКРН надає наступні рекомендації державам-учасникам Ради Європи:

1. Відносно використання оперативних орієнтувань, які вказують на расову приналежність (racial profiling):

- чітко визначити і заборонити законодавчим шляхом використання оперативних орієнтувань, які вказують на расову приналежність;
- проводити дослідження в області використання оперативних орієнтувань, які вказують на расову приналежність, здійснювати контроль за діяльністю правоохоронних органів для виявлення подібного роду практики, включаючи збір даних, класифікованих по таких ознаках як національне або етнічне походження, мова, релігія і громадянство у відповідній діяльності правоохоронних органів;
- ввести розумні норми відносно підозрінь, на підставі яких повноваження, пов'язані з контролем, стеженням або проведенням розслідувань можуть здійснюватися лише на основі таких підозрінь, які визначаються об'єктивними критеріями;
- забезпечувати підготовку співробітників правоохоронних органів з питань використання оперативних орієнтувань, які вказують на расову приналежність, а також в області використання норми про розумні підозріння;

2. Відносно всіх форм расової дискримінації і неправомірних дій співробітників правоохоронних органів на ґрунті расизму:

- забезпечувати, щоб законодавство, що забороняє пряму і непрямую расову дискримінацію, поширювалося на діяльність правоохоронних органів;
- здійснювати підготовку співробітників правоохоронних органів з питань прав людини, включаючи право на свободу від расизму і расової дискримінації, а також відносно діючих юридичних норм проти расизму і расової дискримінації;

- вживати заходи з тим, щоб співробітники поліції усвідомлювали, що акти расової дискримінації і неправомірні дії співробітників правоохоронних органів на ґрунті расизму не будуть терпимі;

- надавати підтримку і створювати механізми консультацій для жертв расової дискримінації або неправомірних дій правоохоронних органів на ґрунті расизму;

- забезпечувати ефективне розслідування заяв про расову дискримінацію або неправомірні дії поліції на ґрунті расизму, а також забезпечувати належним чином відповідне покарання осіб, що вчинили такі діяння;

- створити орган, незалежний від поліції і прокуратури, якому було б доручено розслідувати заяви про расову дискримінацію і неправомірні дії поліції на ґрунті расизму.

В Україні кримінальна поліція традиційно зорієнтована на «відпрацювання» представників ромської національності на предмет вчинення ними крадіжок, шахрайства, інших майнових злочинів, а патрульні поліцейські найчастіше безпідставно затримують осіб, зовнішність яких наближена до азіатської, на предмет звинувачення них у незаконній міграції. Отже, етнічний профайлінг, як і будь-яка інша дискримінаційна практика, заперечує один з базових принципів прав людини, а саме рівність людей у своїй гідності та правах, адже використання цього підходу припускає можливість необґрунтованих обмежень прав певних груп людей лише на підставі їх етнічного походження.

Використана література:

1. Галицький І. В. Типи толерантності в сучасному суспільстві. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 280 - 289.

2. Дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: навч. посібник / І. П. Андрусак, Д. Є. Забзалюк, П. М. Лепісевич та ін.; за заг. ред. Д. Є. Забзалюка, Р. Б. Тополевського. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.

3. Катуніна О.В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної країни. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64792/35-Katunin.pdf?sequence=1>

4. Михайлова Ю.О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників міліції (поліції) та налагодження взаємодії з населенням. Форум права. 2015. № 1. С. 178-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

5. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.

6. Ставицький О. О. (2011). Інтолерантність як основний прояв гандикапізму. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. Вип. 18. С. 230–239.

7. Шай Р. Проблема толерантності правоохоронців у сучасному мльтикультурному суспільстві: Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. № 3 (27), 2020. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22525/23.pdf>

Рекомендована література:

1. Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2006 року, що забезпечує застосування принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування та зайнятості (перероблена). URL: <http://old.noborders.org.ua/docs/docsinter/dyrektyv>
а

2. Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. про реалізацію принципу рівного відношення незалежно від расової чи етнічної приналежності. URL: http://ecmi-epp.org/wp-content/uploads/2015/03/Council-2000_78_EC_UK.pdf

3. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р. про встановлення загальної системи рівного відношення у сфері зайнятості та професійної діяльності. URL: http://ecmi-epp.org/wp-content/uploads/2015/03/Council-2000_78_EC_UK.pdf

4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207

6. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174

7. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності від 29.06.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002

8. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

10. Рекомендація CM/Rec(2010)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності». Ухвалена Комітетом Міністрів 31 березня 2010 року. URL: <http://za.nprav.org/rekomendatsiya-cmrec-2010-5-komitetu-ministriv-radi-yevropi-derzhavam-chlenam-pro-zahodi-z-borotbi-proti-diskriminatsiyi-za-oznakami-seksualnoyi-oriyentatsiyi-abo-genderno-yi-identichnosti/>

11. Дискримінація за сексуальною орієнтацією та статевою ознакою. Резолюція ЄС 1728 (2010). URL: <http://za.nprav.org/diskriminatsiya-zaseksualnoyu-oriyentatsiyu-ta-statevoyu-oznakoyu-rekomendatsiya-1915-2010/>

12. Протокол № 12 до Конвенції з питань захисту прав людини і основоположних свобод від 04.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537 18.

13. Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27.06.2014. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d>

14. Білоусов Ю.Л. Проблематика етнічного профайлінга в діяльності правоохоронних органів. URL: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1256201513>.

15. Катуніна О.В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної країни. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64792/35-Katunin.pdf?sequence=1>

16. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.

17. Феофілова В. Ксенофобія – виклик сучасності: посіб. для проведення занять з персоналом ОВС. URL: <http://www.umdpl.info/index.php?id=1258643127>

18. Шай Р. Проблема толерантності правоохоронців у сучасному мультикультурному суспільстві: Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. № 3 (27), 2020. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22525/23.pdf>

Питання для обговорення:

1. Пряма та непряма дискримінація: поняття, ознаки, відмінності.
2. Непряма дискримінація та утиск: порівняльна характеристика.
3. Охарактеризуйте вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти у сфері протидії дискримінації.
4. Окресліть напрями державної політики щодо запобігання та протидії дискримінації.
5. Принцип недискримінації у роботі правоохоронця.
6. Дотримання прав уразливих груп населення у діяльності органів правопорядку.

Тестові завдання:

1. Що свідчить про різницю між несприятливим ставленням до індивіда, при якій буде дискримінація відповідно до Європейської конвенції з прав людини, від невід’ємної професійної вимоги, при якій такої дискримінації не буде?

- а) об’єктивно обґрунтована мета;
- б) суб’єктивно обґрунтована мета;
- в) виключно законодавчо закріплена мета;
- г) ЄСПЛ не визначає такої мети.

2. Небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є пониження їх людської гідності за певними ознаками або

створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери - це...

- а) пряма дискримінація;
- б) непрямая дискримінація;
- в) ксенофобія;
- г) утиск.

3. Упередження і дискримінація людини за віком:

- а) ейджизм;
- б) гандікапізм;
- в) сексизм;
- г) сінофобія.

4. Який з суб'єктів не наділений повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації?

- а) Верховна Рада України;
- б) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- в) Офіс Президента України;
- г) громадські організації, фізичні та юридичні особи.

5. Порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів визначається:

- а) Верховною Радою України;
- б) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- в) Кабінетом Міністрів України;
- г) громадськими організаціями, фізичними та юридичними особами.

Практичні завдання:

1. Організація лікарів «Платформа життя», яка виступає проти легалізації абортів, вирішила провести демонстрацію в місті Х та направила відповідне повідомлення до місцевого органу самоврядування. Місцева влада погодила проведення демонстрації та направила поліцію, яка мала розміститися вздовж усього маршруту руху демонстрантів. Перед початком ходи організатори повідомили поліцію про зміну маршруту, на що отримали відповідь, що в такому випадку це значно ускладнить забезпечення охорони та вжиття заходів безпеки. Після початку заходу ходу було зірвано опонентами, які жбурляли в демонстрантів яйця та шматки землі, викрикували погрози та образи. Поліція не здійснювала жодних дій аж до моменту, поки не виникла загроза фізичного насилля. Поліцейські розділили демонстрантів кордоном. Через деякий час, організація лікарів вдруге спробувала провести демонстрацію та знову зіштовхнулась із контр-демонстрацією. У цьому випадку поліція не вживала жодних заходів для захисту демонстрантів.

Чи є на вашу думку в діях поліцейських дискримінаційна бездіяльність при організації забезпечення належної безпеки публічного заходу?

2. 15 травня 2021 року о 8.00 год. 40 наркозалежних осіб, які є учасниками замісної підтримувальної терапії, були обмежені у праві на вільне пересування (фактично затримані) працівниками поліції Кіровоградського ВП ГУНП біля будівлі обласного наркологічного диспансеру. Свої дії поліцейські мотивували розслідуванням злочину, нещодавно вчиненого неподалік наркологічного диспансеру. *Чи є на вашу думку такі дії поліцейських законними? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на чинне законодавство.*

3. Працівники патрульної поліції о 23.00 на Львівському залізничному вокзалі зупинили двох чоловіків ромської національності та вимагали від них надати документи, які посвідчують їхню особу. В наслідок відсутності документів, чоловікам було запропоновано покинути приміщення залу очікування та відмовлено у отриманні продуктів харчування та інші необхідних ресурсів. *Визначте чи є у діях поліцейських порушення принципу недискримінації.*

4. 29 січня 2022 року прикордонним нарядом „Прикордонний патруль” о 15.00 в районі прикордонного знаку на відстані 1000 м. від лінії державного кордону було здійснено перевірку осіб, які їхали в електричці. Громадянин Аганесян А.А. не зміг надати для перевірки свої документи, оскільки не мав їх при собі. Вимогу прослідувати у приміщення відділу прикордонної служби для встановлення особи проігнорував, голосно заявивши, що вбачає в цьому дискримінацію за національною приналежністю.

Окресліть алгоритм дій прикордонного наряду. Визначте чи є в діях порушення принципу недискримінації.

5. 15.09.2021 р. прикордонним нарядом «Прикордонний патруль» було на напрямку 210 прикордонного знаку на відстані близько до 500 метрів від державного контролю, було виявлено та затримано громадян України 17 років та 25 років, які спільно здійснили незаконний перетин державного кордону з України в Румунію та в зворотному напрямку поза пунктом пропуску через державний кордон.

Затримані своєї вини не визнали. Пояснюючи свої дії тим, що ніякого перетину державного кордону вони не здійснювали. Вони пішли в ліс по гриби та ягоди, які мали намір продати щоб утримувати свої сім'ї. Жодних прикордонних знаків вони не бачили, вони ходили по лісу де часто ходять інші жителі села, яке є прикордонним. *Окресліть алгоритм дій прикордонного наряду.*

Т Е М А 6

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАВОПОРЯДКУ ТА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

План

1. Захист прав людини в період збройних конфліктів: міжнародно-правові стандарти.
2. Права людини в умовах правового режиму воєнного стану: заборони та обмеження.
3. Пріоритетні напрями діяльності органів правопорядку та порядок їх взаємодії для протидії державі-агресору в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення.

Мета: проаналізувати проблеми захисту прав людини під час збройних конфліктів та відповідальності за них, набути цілісного уявлення про стандарти міжнародного гуманітарного права, засвоїти особливості діяльності органів правопорядку в умовах правового режиму воєнного стану, проаналізувати зміни вітчизняного законодавства, спрямовані на оптимізацію роботи правоохоронних органів у сфері захисту національних інтересів (забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у забезпеченні соціальної стабільності суспільства, екологічної безпеки, захисті суспільства від тероризму), протидію воєнним загрозам, специфіку роботи на деокупованих територіях.

Перелік ключових термінів і понять з теми: збройний конфлікт, глобалізація, негативні гуманітарні наслідки, регіональні та міжнародні військові конфлікти, міжнародне гуманітарне право, захист жертв війни, правовий режим, воєнний стан, окупація, деокупація.

1. Захист прав людини в період збройних конфліктів: міжнародно-правові стандарти

Із 24 лютого 2022 року Росія веде незрозумілу, жорстоку загарбницьку й руйнівну війну в Україні, відкрито атакуючи мирне населення та цивільну інфраструктуру. Для нашої країни це жорстокий збройний конфлікт, який обов'язково увійде у світову історію, тому що Україна бореться за право приєднатися до ЄС і НАТО, де права людини дотримуються на першому місці. Актуальність міжнародних питань захисту прав людини під час збройного конфлікту не викликає сумнівів. Водночас важливо, щоб наше суспільство визнавало та розуміло необхідність гарантувати права людини та основні свободи за будь-яких обставин. Після Другої світової війни, а особливо – наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття світ зіткнувся з жорстокими

військовими конфліктами, які забрали життя мільйонів цивільних осіб. Під час збройного конфлікту фіксуються суттєві й грубі порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародних гарантій захисту прав людини. На жаль, численні порушень спостерігаються під час війни, розв'язаної росією проти України 24 лютого 2022 року. Упродовж років укладено різні міжнародні договори для захисту людей у мирний час і під час збройних конфліктів. Та нині ці правила переважно не захищають права цивільних та військовослужбовців під час війни, а також не гарантують належного захисту від тиранії авторитарних режимів. Їх порушення подекуди міжнародні судові органи прирівнюють до геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Війна зафіксувала численні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права (далі – МГП): російські війська бомбардували медичні заклади, школи та цивільні квартали; масово страчували беззбройних цивільних, гвалтували жінок і дітей. Росіяни завдали величезної шкоди містам, селам, сільськогосподарським угіддям, лісам і джерелам води, яка буде відчуватися в Україні ще довго після закінчення війни. Українські державні та місцеві органи влади, ООН та багато національних гуманітарних організацій надають значну допомогу українським громадянам та біженцям. Ці зусилля включають захист цивільного населення, безпосереднє надання їжі, води, притулку, медичної допомоги та іншої гуманітарної допомоги, а також підтримку українських державних установ і неурядових організацій, які опікуються переміщеними особами і тими, хто вирішив або був змушений залишитися в своїх домівках.

Основним напрямом міжурядової співпраці є захист прав людини у зв'язку з положеннями статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах міжнародних та регіональних військових конфліктів. Міжнародне співтовариство, ООН, ЄС, НАТО засуджують збройні конфлікти, війни та інші акти агресії проти країн у межах міжнародного права, а загарбницькі війни взагалі заборонені. Сьогодні правовий комплекс, що застосовується під час війни між державами та має назви «право війни», «міжнародне право збройних конфліктів» або найчастіше «міжнародне гуманітарне право» (загальноживана абревіатура – МГП) які регулюють поведінку воюючих сторін у сухопутній і морській війнах, а також стосуються питань поводження з військовополоненими, з мирним населенням під час окупації території супротивника і т. ін.

Термін МГП вперше було запропоновано у 1950-х роках видатним ученим, розробником багатьох нормативних документів цієї сфери, Жаном Пікτέ. Згодом термін знаходить підтримку більшості правознавців та журналістів і стає напівофіційним, ввійшовши в назву Женевської дипломатичної конференції 1974 - 1977 років з питань підтвердження та розвитку МГП, а також застосовується Міжнародним Судом ООН. У науці міжнародного права тривають дискусії щодо назви галузі. Досягнення єдності думок з цього приводу є важливим, проте наразі можна вважати обидва терміни тотожними, однак, брати до уваги, що термін МГП стає дедалі більш уживаним.

Отже, *Міжнародне гуманітарне право*:

➤ Це галузь міжнародного права, що представляє собою систему принципів і норм, що регулюють поведінку воюючих під час збройних конфліктів, обмежуючи чи забороняючи певні засоби і методи ведення воєнних дій, а також захищаючи людей, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях.

➤ *Jus in bello* - право у війні. Це по суті і є МГП – система норм, яка набирає чинності з початком збройного конфлікту і регулює поведінку воюючих впродовж ворожих дій (не охоплює ситуацій внутрішнього безладдя). Є неухильним для всіх сторін конфлікту (як уряду, так і організованих збройних сил). Є обов'язковим і не допускає винятків.

➤ Застосовується не тільки на території воюючих сторін, але скрізь, де стикаються збройні сили, наприклад, у міжнародному повітряному, морському просторах, у кіберпросторі тощо.

➤ Обов'язок дотримуватися норм МГП лежить не тільки на державах, але й на недержавних збройних групах, що є сторонами не міжнародних збройних конфліктів. Не дивлячись на те, що вони не приєднувалися до жодної з конвенцій галузі, на них лежить обов'язок дотримуватися звичаєвих норм МГП.

➤ Містить норми по відношенню до ворогів, а не до власного населення. Норми МГП спеціально створені для пом'якшення жорстокостей війни. Воюючі сторони не можуть виправдовувати свої порушення норм МГП, посиляючись на жорсткість збройного конфлікту – вони завжди повинні дотримуватися своїх гуманітарних зобов'язань.

➤ Діє однаково для усіх сторін збройного конфлікту, незалежно від характеру і причин цього конфлікту. Держава, яка здійснює своє право на самооборону або приймає законні заходи по відновленню правопорядку на своїй території, має настільки ж дотримуватися МГП, як і держава-агресор або недержавна озброєна група, яка застосувала силу в порушення міжнародного або національного права. У цьому полягає принцип рівноправності воюючих сторін. Більш того, воюючі сторони повинні поважати МГП, навіть якщо це право порушує їх супротивник – існує звичаєва норма і принцип відсутності взаємності щодо зобов'язань за МГП.

МГП умовно охоплює два напрямки:

- 1) обмеження засобів (зброї) та методів (військова тактика) ведення війни («право Гааги»);
- 2) захист осіб, що не беруть чи припинили брати участь у збройних діях – жертв конфлікту («право Женеві»).

Друга світова війна внесла свої корективи в розвиток МГП. Число вбитих цивільних осіб дорівнювало числу вбитих військовослужбовців, у Першій світовій таке співвідношення дорівнювало один до десяти. Тому у 1949 році міжнародна спільнота, особливо занепокоєна жахливими переслідуваннями мирного населення та поводження з військовополоненими, переглядає діючі на той час конвенції і приймає нові – так звані, 4 Женевські конвенції 1949 р. , що

складає сучасне «право Женеви» (всі чотири набули чинності для України 03.01.1955 р.):

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р.;
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельній аварії, із складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р.;
3. Женевська конвенція про ставлення до військовополонених від 12 серпня 1949 р.;
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.

Згодом, у 1954 р. було прийнято ще один важливий для МГП документ – Гаазьку конвенцію щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та два протоколи до неї. Конвенція і Перший протокол до неї набули чинності для України 6.02.1957 р., Другий Протокол не підписаний і не ратифікований Україною.

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Прийняття цих конвенцій стало важливим кроком для розвитку МГП. Однак, реалії міжнародних відносин значною мірою знижували цінність цих документів. Досягнення науково-технічного прогресу, новітні технології призвели до створення більш руйнівних видів зброї. Збільшилась кількість внутрішньодержавних збройних конфліктів. Поранені та хворі з цивільних осіб почали потребувати не меншої допомоги, аніж поранені військовослужбовці. Всі ці фактори підштовхнули держави до прийняття у 1977 р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. (перші два набули чинності для України 25.07.1990, третій набув чинності 19.07.2010 р.): Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. Додатковий протокол Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 р. Отже, вперше у якості окремого міжнародного договору було створено норми для регламентації НМЗК – Протокол щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП 2). Особливістю Першого протоколу щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП 1) стало те, що він об'єднав так звані «право Гааги» і «право Женеви».

Крім того, у 1989 р. було прийнято Конвенцію про права дитини і додатковий протокол до неї, який захищає права дитини від участі у збройних конфліктах. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (набула чинності для України 28.08.1991 р.). Факультативний протокол до Конвенції

про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 р. (набув чинності для України 11.07.2005 р.)

Зрештою протягом кінця XIX ст. і всього XX ст. приймалися різноманітні договори щодо заборони певних видів зброї. Головними серед них були конвенції, що стосувалося бактеріологічної і токсичної зброї (1972 р.), заборони застосування зброї, що завдають надмірні ушкодження або мають невивірковий характер (1980 р.), хімічної зброї (1993 р.), лазерної зброї (1995 р.), заборони застосування протипіхотних мін (1997 р.), касетних снарядів (2008 р.), ядерної зброї (2017 р.) та ін. конвенції.

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р. (набув чинності для України 07.08.2003 р.)

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та їх знищення від 10 квітня 1972 р. (набула чинності для України 26.03.1975 р.)

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. (набула чинності для України 16.10.1998 р.)

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію від 10 жовтня 1980 р. (набула чинності для України 23.06.1982 р.) Поправка до статті 1 Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію від 10 жовтня 1980 р. (від 21 грудня 2001 р.) (набула чинності для України 29.06.2005 р.) Протокол про невиявлені осколки (Протокол I) від 10 жовтня 1980 р. (набув чинності для України 23.06.1982 р.) Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мінпасток та інших пристроїв (Протокол II) від 10 жовтня 1980 р. (набув чинності для України 23.06.1982 р.) Протокол про заборону або обмеження застосування запальної зброї (Протокол III) від 10 жовтня 1980 р. (набув чинності для України 23.06.1982 р.) Протокол про засліплюючі лазерну зброю (Протокол IV) від 13 жовтня 1995 р. (набув чинності для України 28.05.2003 р.) Протокол про вибухонебезпечні залишки війни (Протокол V) від 28 листопада 2003 р. (набув чинності для України 17.05.2005 р.) Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р. (набула чинності для України 13.06.1978 р.).

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (набув чинності для України 05.12.1994 р.)

Договір про заборону ядерної зброї від 7 липня 2017 р.

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів від 11 лютого 1971 р. (набув чинності для України 3.09.1971 р.)

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 р. (набула чинності для України 27.12.2005 р.).

Конвенція з касетних боєприпасів від 31 травня 2008 р.

Договір про торгівлю зброєю від 2 квітня 2013 р.

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. (набула чинності для України 13.09.1993 р.).

Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. (набула чинності для України 19.06.1969 р.).

Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людства та воєнних злочинів від 26 листопада 1968 р. (набула чинності для України 31.10.2008 р.).

Сьогодні на тимчасово окупованих територіях України грубо порушуються права людини та основоположні свободи, зокрема право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на гідне поводження та не бути підданим катуванням, жорстокому та нелюдському поводженню, право на справедливий судовий розгляд та захист від свавільного арешту і депортації, свободу пересування, політичні права, право власності, свободу думки та її вільне вираження, а також право на соціальних захист, тощо. Війна порушує майже всі аспекти життя людини. Забезпечення прав людини в умовах війни є надзвичайно складною задачею, яка потребує комплексного підходу та співпраці у діяльності всіх без виключення державних інституцій, перегляду пріоритетних напрямів діяльності та взаємодії органів правопорядку для протидії державі-агресору в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення.

2. Права людини в умовах правового режиму воєнного стану: заборони та обмеження.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, який може бути введений за певних умов на території всієї України, або окремих її місцевостях. Підставами для введення воєнного стану може стати як збройна агресія чи загроза нападу, так і небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, в Україні було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року.

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних

осіб визначаються нормами Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану», у відповідності до якого **воєнний стан** – це особливий правовий режим, що вводиться по всій державі або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Обмеження, що можуть бути запроваджені в умовах воєнного стану:

Щодо фізичних осіб:

1) запроваджувати трудову повинність для окремих категорій працездатних осіб, які не залучені до роботи у сфері забезпечення життєдіяльності населення, оборонній сфері і не заброньовані за підприємствами, установами та організаціями. Порядок запровадження трудової повинності регламентовано Порядком залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. Так, до суспільно корисних робіт можуть бути залучені виключно працездатні особи віком від 16 років, які не мають обмежень за станом здоров'я до роботи в умовах воєнного стану, а саме:

- безробітні та інші незайняті особи;
- працівники функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), - у порядку переведення;
- особи, зайняті в особистому селянському господарстві;
- студенти вищих, учні та слухачі професійно-технічних навчальних закладів;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

До суспільно корисних робіт забороняється залучати малолітніх дітей, дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я.

2) запроваджувати комендантську годину;

3) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

4) перевіряти документи в осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України.

5) встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

б) забороняти торгівлю алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, а також зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами;

7) запроваджувати у разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами;

8) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

9) проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Щодо юридичних осіб:

1) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

2) видавати накази (розпорядження) про відсторонення від роботи керівників підприємств, установ та організацій без збереження заробітної плати за неналежне виконання ними обов'язків, визначених цим Законом, та накази (розпорядження) про призначення виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій на час дії правового режиму воєнного стану;

3) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

4) примусово відчужувати майно, в тому числі те, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка.

Водночас, якщо попередньо не було відшкодовано вартість такого майна, надалі має бути здійснено повне відшкодування його вартості в порядку, визначеному законом.

Якщо після скасування правового режиму воєнного стану майно, що було примусово відчужене, зберіглося, колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати повернення такого майна у судовому порядку. Також, колишній власник примусово відчуженого майна, може вимагати надання йому взамін іншого майна, якщо це можливо.

Під час дії правового режиму воєнного стану уповноважені органи мають право забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій,

інших масових заходів, а також та право регулювати роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації та забороняти передачу інформації через комп'ютерні мережі.

У місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення таких заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування та військові адміністрації.

Зазначені обмеження можуть відбуватися виключено в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану.

Конституційні права і свободи людини і громадянина, які можуть обмежуватися на період дії правового режиму воєнного стану згідно з Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022:

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

3. Пріоритетні напрями діяльності органів правопорядку та порядок їх взаємодії для протидії державі-агресору в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення

Особливий правовий режим воєнного стану спричинив зміни у діяльність майже всіх інституцій держави. Нові повноваження отримали правоохоронні органи України, зокрема набули чинності зміни до Закону України «Про Національну поліцію», якими передбачено розширення повноважень на період введення в Україні воєнного стану та 60 днів після його припинення або скасування. Воєнний стан як особливий правовий режим, став підставою для надання органам Національної поліції повноважень посилити необхідні та законні заходи безпеки.

Національна поліція України – правоохоронний орган держави, який покликаний забезпечити захист прав і свобод людини, протидіяти злочинності та підтримувати публічний порядок та громадську безпеку. Після введення особливого правового режиму були внесені відповідні зміни в ЗУ «Про Національну поліцію», а саме на час воєнного стану, правоохоронцям розширили наступні повноваження:

1) за письмовим запитом органи поліції безоплатно одержують від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання своїх завдань і повноважень, зокрема про військовополонених. Запит підлягає виконанню у триденний термін, а в разі неможливості – не пізніше десятиденного строку з дня отримання. У випадку виникнення причин, що перешкоджають виконати запит, поліції мають бути повідомлені ці причини. (ч. 36 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»);

2) конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охорона їх у залі суду (ч. 37 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»);

3) поліція може утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених (ч. 38 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»);

4) оперативне розмінування: виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів (ч. 39 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). Відтепер поліція у межах компетенції, проводить розмінування оперативного характеру в частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень;

5) техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, у тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих

вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху (ч. 41 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»);

б) представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі (ч. 42 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»);

7) співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європол) (ч. 43 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). Поліція здійснює представництво та виконання зобов'язань України перед Інтерполом та Європолом, а також безпосередньо забезпечує співробітництво та обмін інформацією з такими органами. Між тим поліція організовує взаємодію правоохоронних органів України з Інтерполом та Європолом, а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності таких органів;

8) збір біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання (ч. 45 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). Поліції дозволено здійснювати збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України;

9) адміністративний нагляд відповідно до закону (ч. 46 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»).

Також відповідно до частини одинадцятої статті 35 ЗУ «Про Національну поліцію» запроваджено додаткову підставу зупинення транспортного засобу – якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Під час дії режиму воєнного стану поліцейські отримали право застосовувати заходи примусу передбачені статтею 42 ЗУ «Про Національну поліцію» відносно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України без врахування установлених вимог та заборон щодо застосування фізичної сили, зброї тощо.

Відповідно пункту 24 статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», органи поліції беруть участь відповідно до покладених на них повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремі місцевості. Стаття 24 вказаного закону визначає додаткові повноваження органів поліції під час введення воєнного стану, а саме, органи поліції беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану. Під визначенням «забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» Г. Муляр виділяє наступні заходи:

- 1) посилений режим охорони публічного порядку та безпеки;
- 2) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами;
- 3) охорона стратегічно важливих об'єктів і комунікацій життєдіяльності;
- 4) забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони;
- 5) сприяння діяльності військової адміністрації, судів, прокуратури, судових органів в період дії воєнного стану.

О. Безпалова серед пріоритетних напрямків діяльності органів поліції під час правового режиму воєнного стану:

- 1) фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні;
- 2) розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій;
- 3) розмінування територій і будівель;
- 4) охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки;
- 5) виявлення випадків учинення протиправних дій стосовно дітей;
- 6) використання сучасних інформаційних технологій, систем і засобів захисту інформації;
- 7) психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян.

На думку Є.Гіденко, працівники Національної поліції зосереджують свою діяльність над внутрішньою загрозою воєнного стану в Україні, особливо соціальною криміналізацією, розвитком «тіньової економіки», різними проявами тероризму, неналежним правопорядком та низьким рівнем безпеки. Тому основною функцією правоохоронних органів щодо забезпечення воєнного стану є реагування на загрози, що досягається шляхом вирішення таких питань, як боротьба із злочинністю, тероризмом у всіх його формах, забезпечення громадської безпеки тощо.

Відповідно до наказу МВС України від 10.08.2016 р. № 773 основними формами взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку є:

- 1) спільне патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;
- 2) забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;
- 3) проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

Крім того, працівники Національної поліції України продовжують виконувати свої функції і безпосередньо на лінії зіткнення: допомагають людям евакуюватися, рятують з-під обстрілів та доставляють місцевим мешканцям гуманітарну допомогу. Отже, можна зазначити, що в умовах воєнного стану Національна поліція виконує загальні і спеціальні завдання як захисного, так і правоохоронного спрямування.

Одним з актуальних питань захисту прав людини під час дії правового режиму воєнного стану є порядок перевірки транспортних засобів, житла громадян. Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час

забезпечення заходів правового режиму воєнного стану затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 р. №1456. Відповідно до п. 5 вказаного Порядку право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта, якого призначено в кожній області наказом військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення).

Уповноважені особи при проведенні огляду житла мають право:

1) Під час проведення огляду житла громадян уповноважена особа може застосовувати технічні прилади та технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів та речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації.

2) Аудіо і відеофіксація житла громадян та їх особистих речей здійснюється уповноваженими особами за згодою громадян.

3) Уповноважена особа може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду виключно в невідкладних випадках, пов'язаних із:

- рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення;
- припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають в житлі або іншому володінні особи.

Проникнення уповноваженої особи до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном. Про застосування зазначеного заходу уповноважена особа доповідає та/або інформує відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України. При виявленні під час огляду службових приміщень і житла громадян ознак складу кримінального та/або адміністративного правопорушення затримання таких осіб та вилучення відповідних речей здійснюється відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020р. № 573 затверджено Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан. Відповідно до п. 16 вказаного Порядку, патрулям (поліцейські Національної поліції та військовослужбовці Збройних Сил, також можуть залучатися військовослужбовці Національної гвардії та Держприкордонслужби) на території, де запроваджено комендантську годину та встановлено спеціальний режим світломаскування, надано право входити (проникати) на територію та у приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі

переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб.

Уповноважена особа має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, у таких випадках:

- якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи;
- якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;
- якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом;
- якщо в особі є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином не можливо;
- якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;
- якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення;
- порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану.

У разі відсутності в особі документів, передбачених пунктом 7 цього Порядку, уповноважена особа затримує таку особу для її встановлення на строк, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення.

З метою здійснення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів уповноважена особа може проводити поверхневу перевірку.

Поверхнева перевірка проводиться шляхом візуального огляду особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуального огляду речей, багажу, вантажів та/або транспортного засобу (салону, багажника).

Уповноважена особа для проведення поверхневої перевірки особи може зупиняти осіб та/або оглядати їх, якщо існує достатньо підстав вважати, що особа має при собі речі, обіг яких заборонено чи обмежено або які становлять загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб.

Поверхнева перевірка проводиться уповноваженою особою відповідної статі. У невідкладних випадках поверхневу перевірку може проводити будь-яка уповноважена особа лише з використанням спеціального приладу або засобу.

Уповноважена особа має право проводити поверхневу перевірку речей, транспортних засобів, багажу та вантажу:

- якщо існує достатньо підстав вважати, що у транспортному засобі перебуває правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб;

– якщо існує достатньо підстав вважати, що у транспортному засобі перебувають речі, обіг яких заборонено чи обмежено або які становлять загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб;

– якщо існує достатньо підстав вважати, що речі, багаж, вантажі або транспортний засіб є знаряддям вчинення правопорушення та/або вони перебувають в тому місці, де може бути скоєно кримінальне правопорушення, для запобігання якого необхідно провести поверхневу перевірку.

Уповноважена особа під час проведення поверхневої перевірки транспортного засобу має право вимагати відкриття кришки багажника та/або дверей салону.

Під час поверхневої перевірки речей або транспортного засобу особа повинна самостійно показати уповноваженій особі вміст особистих речей чи транспортного засобу.

Уповноважена особа має право зупиняти транспортні засоби в разі:

– порушення водієм Правил дорожнього руху;

– якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу;

– якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення;

– якщо транспортний засіб перебуває в розшуку;

– необхідності здійснення опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути;

– необхідності залучення водія транспортного засобу до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським або як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення чи матеріалів дорожньо-транспортних пригод;

– необхідності обмеження чи заборони руху транспортних засобів;

– якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху;

– порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв;

– проїзду транспортних засобів через блокпости та контрольні пункти в'їзду-виїзду.

Виклики, з якими стикаються українська система кримінальної юстиції та правоохоронні органи в контексті розслідування та притягнення до відповідальності за величезну кількість воєнних злочинів та грубих порушень прав людини, спричинених агресією Російської Федерації, є багатограними. Рада Європи в межах нового Плану дій для України "Стійкість. Відновлення. Відбудова" (2023-2026) розширює свою діяльність у вищезазначеній сфері та розробила План дій таким чином, щоб відповідати потребам учасників.

Підтримка здійснюватиметься через два проєкти Ради Європи: "Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції України" та "Посилення правоохоронних органів України під час війни та у повоєнний період".

Використана література:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р. № 1456 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-п#Text>
4. Гіденко Є. Дії працівників національної поліції України в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2022. № 6. С. 87–89.
5. Безпалова О. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Право і безпека. 2022. № 3. С. 13–24.
6. Новіченко А. Організаційно-правові форми взаємодії поліції і територіальних громад в умовах воєнного стану. Наше право. 2022. № 4. С. 11–19.
7. Нікітін А. Деякі питання взаємодії національної поліції України під час захисту національних інтересів в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1. С. 133–139.
8. Муляр Г.В. Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 61. С. 130-133. URL:<http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc61/26.pdf>
9. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
10. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: Наказ М-ва внутр. справ від 10.08.2016 р. № z1223-16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>
11. Синенький В. Застосування поліцейськими підручних засобів в стані необхідної оборони або крайньої необхідності в умовах воєнного стану. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2022. № 32. С. 242–248.

Рекомендована література:

- 1) Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II). Протокол Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
- 2) Женевська конвенція про поводження з військовополоненими ООН; Конвенція, Угода, Положення від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#
- 3) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- 4) Мануїлова К.В. Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним гуманітарним правом під час збройних конфліктів. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19359/%D0%>
- 5) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148 VIII (2148-08) від 19.10.1973 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#
- 6) Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. Актуальні проблеми правознавства. № 4 (32). 2022. С. 132–136.
- 7) Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
- 8) Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- 9) Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р. № 1456 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-п#Text>
- 10) План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
- 11) Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Вип. 70. С. 141–145.
- 12) Щербіна М.Г. Захист прав людини в умовах збройного конфлікту. Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 165 с.
- 13) Russia's War in Ukraine - The Devastation of Health and Human Rights. New England Journal of Medicine. URL: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMp2207415>.

Питання для обговорення:

1. Міжнародне гуманітарне право: джерела, принципи сфери регулювання.
2. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Гуманітарна допомога під час збройних конфліктів. Захист біженців та внутрішньо-переміщених осіб під час війни.
3. Права людини в умовах правового режиму воєнного стану: заборони та обмеження.
4. Діяльність правоохоронних органів в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення: напрями співпраці.

Тестові завдання:***1. Міжнародне гуманітарне право застосовується:***

- а) Коли в державі почалися внутрішні безлади і хвилювання;
- б) Коли почався збройний конфлікт, діє відносно сторони, що зазнала нападу;
- в) Коли почався збройний конфлікт, діє щодо всіх сторін, що перебувають у конфлікті, незалежно від того, хто його розв'язав;
- г) В мирний час і на збройні конфлікти не поширюється, а захищає права людини.

2. Під час дії правового режиму воєнного стану при проведенні огляду житла громадян

- а) уповноважена особа може застосовувати технічні прилади та технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів та речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації;
- б) при проведенні огляду житла громадян обов'язково здійснює аудіо і відеофіксацію їх житла та особистих речей;
- в) обмежує права особи у користуванні майном щодо якого проводиться огляд;
- г) при виявленні під час огляду житла громадян ознак складу кримінального та/або адміністративного правопорушення здійснюється затримання таких громадян на 3 години для передачі їх уповноваженим особам СБУ.

3. В умовах дії правового режиму воєнного стану здійснює представництво та забезпечує виконання зобов'язань України в Інтерполі та виступає як Національне центральне бюро Інтерполу:

- а) Генеральний прокурор України або виконувач обов'язків Генерального прокурора України;
- б) Поліція;
- в) Служба безпеки України;
- г) Державне бюро розслідувань.

4. Фіксація злочинів окупантів та пов'язаних з ним осіб на деокупованих територіях є повноваженням:

- а) Національної поліції;
- б) Органів місцевої військової адміністрації;
- в) Прокуратури;
- г) Служби безпеки України.

5. Під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право окрім спеціальних засобів додатково використати:

- а) залякування особи;
- б) засоби обмеження рухомості;
- в) підручні засоби;
- г) засоби акустичного та мікрохвильового впливу.

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> та окресліть основні пропозиції щодо удосконалення правоохоронної діяльності в умовах протидії повномасштабному вторгненню росії та в післявоєнний період. *Відповідь оформлюйте у вигляді таблиці.*

2. Під час комендатської години 15 червня 2023 року о 02 год. 34 хв. працівниками поліції під час несення ним служби було зупинено для перевірки документів водія автомобіль марки «KIA». При перевірці документів водія виникла підозра, що він перебуває у стані алкогольного сп'яніння. Оскільки не було свідків для проходження алкотесту, вони попрямували до блок-поста, де правопорушнику було роз'яснено його права та в присутності двох свідків запропоновано пройти алкотест, для виявлення наявності алкоголю в крові. Водій, посилаючись на те, що йому терміново потрібно додому, бо там його чекає двоє неповнолітніх дітей, від проходження алкотесту відмовився. *Окресліть алгоритм подальших дій працівників поліції.*

3. 10.03.2023 року о 00 год. 45 хв. під час виконання службових обов'язків в прикордонному наряді «Огляд транспортних засобів» в пункті пропуску «» порушив порядок та правила несення прикордонної служби, а саме: не провів аналіз та оцінку ризиків під час огляду автомобіля «Фольксваген», незадовільно провів огляд автомобіля без врахування конструктивних особливостей, поверхнево провів огляд багажного відділення, що призвело до не виявлення громадянина України Іванова І.І., якого перевезено через державний

кордон України в конструктивних особливостях транспортного засобу. Працівники прикордонної служби Словенії виявили у багажнику автомобіля даного чоловіка. *Перерахуйте вимоги яких нормативно-правових актів було порушено прикордонником в умовах особливого періоду – правового режиму воєнного стану?*

4. 01 вересня 2023 року громадянин Петренко І.А. на власному автомобілі, разом зі своєю малолітньою дочкою, 2014 року народження, повертався від своїх батьків з села Ділового до міста Ужгород. На виїзді з Ділового йому видали контрольний талончик. Під час видачі талончика військовослужбовець Державної прикордонної служби України звернувся до нього російською мовою, на що він зробив усне зауваження. Рухаючись далі та виконуючи вимоги дорожніх знаків, Петренко А.І. зупинився для передачі талону. Однак, з незрозумілих йому причин, військовослужбовцем було запропоновано відкрити багажник, оскільки військовослужбовці з попереднього контрольного поста вказали, що його поведінка є підозрілою. При цьому, військовослужбовець не представився, не вказав причину чому він повинен був відкрити багажник автомобіля та на навів на нього автомат. Він погодився відкрити багажник лише після того, як приїдуть працівники поліції. Оскільки, через його зупинку утворилася черга з інших автомобілів він, з метою пропуску зерновоза, від'їхав з проїзної частини. У момент коли від'їжджав на обочину хтось із військовослужбовців підклав під його заднє колесо "їжака", через що пробив колесо. Він викликав наряд поліції, поки чекав на поліцію відкрив багажник звідки вийняв запаску та поміняв пробите колесо. Після прибуття працівників поліції, які у його діях не виявили ніяких порушень, прикордонники доставили його в смт Солотвино та помістили в ІТТ, де він знаходився близько доби. *Враховуючи наведене, посилаючись на норми чинного законодавства, визначте чи вчиняв Петренко І.А. злісну непокору розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних з охороною державного кордону.*

5. Громадянин Яценко О.О. що був зупинений особою в цивільному одязі, яка пред'явила посвідчення працівника Служби Безпеки України, після чого до нього підійшли працівники поліції. На вимогу працівників поліції одразу надав документ, що посвідчує особу. Щодо вимог відкрити рюкзак, він відповів відмовою, оскільки у працівників поліції не було на це законних підстав. Заперечення мотивував тим, що вимога поліцейського, щодо огляду його рюкзака та сумки фактично є обшуком, який може бути проведений виключно на підставі ухвали слідчого судді. Після цього він був затриманий та доставлений у відділок, де після огляду рюкзака нічого забороненого знайдено не було. Працівниками поліції було складено протокол про адміністративне правопорушення за [Ст. 185 КУпАП](#), яка передбачає відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків. *Посилаючись на норми чинного законодавства оцініть правомірність дій поліцейських.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники та монографії:

1. Біліченко В.В. Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів України / В.В. Біліченко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 27 / голов. ред. Ю.В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2020. С. 30-35.
2. Дотримання прав людини в правоохоронній діяльності: навч. посібник / І.П. Андрусак, Д.Є. Забзалюк, П.М. Лепісевич та ін.; за заг. ред. Д.Є. Забзалюка, Р.Б. Тополевського. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.
3. Дотримання прав в діяльності органів Національної поліції: Навчальний посібник О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва, А.Г. Пишна, В.Ю. Томіна Одеса, 2020. 180 с.
4. Заборона катування: практика Європейського суду з прав людини, міжнародні нормативні акти та законодавство України: Науково-практичний посібник / Столітній А.В., Смирнов А.О., Курись А.С., Шмаленя С.В.; Норма права. 2019. 820 с.
5. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. – 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
6. Захист та дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів: Навчальний посібник М.В. Корнієнко, А.І. Берендєєва, В.Ю. Томіна Одеса, 2021. 141 с.
7. Пирожкова Ю.В. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» / Ю.В. Пирожкова. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 110 с.
8. Права людини у міжнародному праві: підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.]; передм. А. В. Войціховський. Харків : ООО «Планета- Принт», 2021. 404 с.
9. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
10. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посібн. К.: «ФОП Голембовська О.О». 2018. 208 с.

Критичні джерела:

11. Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 16 черв. 2023 р.). Дніпро: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. 181 с.

12. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наук. семінару (23 червня 2022 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ, Львівська лабораторія прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 315 с.
13. Ковбаса В.М. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/57.pdf
14. Лежнін К. В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34/2022. С. 93-101. URL: <file:///C:/Users/Veronika/Desktop/604-Article%20Text-1105-1-10-20220923.pdf>
15. Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. 208 с. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7919136>.
16. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. 321 с.
17. Танько А. В. Діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини / А. В. Танько // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: Право. Харків, 2020. Вип. 31. С. 34–42.

Корисні посилання:

1. www.rada.gov.ua - Офіційний сайт Верховної Ради України.
2. www.kmu.gov.ua - Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.
3. <https://mvs.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України.
4. <https://www.npu.gov.ua> - Офіційний сайт Національної поліції України.
5. <https://ngu.gov.ua> - Офіційний сайт Національної гвардії України.
6. <https://ssu.gov.ua> - Офіційний сайт Служби безпеки України.
7. <https://dpsu.gov.ua> - Офіційний сайт Державної прикордонної служби України.
8. <https://reyestr.court.gov.ua> – Єдиний державний реєстр судових рішень.
9. <http://www.nbu.gov.ua/> - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
10. www.pravoznavec.com.ua - Електронна бібліотека юридичної літератури "Правознавець".
11. <http://pravoua.com.ua/> - Сайт журналу «Право України».
12. <http://www.ligazakon.ua/> - Головний правовий портал України.

Навчальне видання
(українською мовою)

Пирожкова Юлія Володимирівна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Навчальний посібник

для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності
«Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна
діяльність»

Рецензент *Ю.В. Філей*
Відповідальний за випуск *Ю.В. Пирожкова*